



ต้นฉบับสมบูรณ์

โครงการ The Journeys of King Rama V

โดย นางสาวกรรณิการ์ สาตรปรง

สิงหาคม 2547

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
Abstract	1
บทคัดย่อ	4
วัตถุประสงค์	5
ขอบเขตและวิธีการศึกษา	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทสังเคราะห์	7
บทที่ 1 : สามเหลี่ยมทางอำนาจในโลกมาเลย์	7
บทที่ 2 : งานบอลล์ที่ศาลานคราภิบาล : ความอลังการของอังกฤษ	12
บทที่ 3 : ประตูลี้จาก Molenvliet สู่ Lapangan Gambir : ความเกรียงไกรของดัตช์	14
บทที่ 4 : ดอกไม้ไฟบนฟากฟ้าเบตาเวีย “Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi”	24
บทที่ 5 : สยามบนเส้นทางของความไม่มั่นคงสู่ความรุ่งโรจน์	26
บทสรุป	32

A True Hero---King Chulalongkorn of Siam's visit to Singapore and Java in 1871

Abstract

The reign of King Chulalongkorn (King Rama V) has been one of the most important periods in the history of the Kingdom of Siam. Historians have made it the turning point towards "modernization", "civilization" and "westernization", terms that will never have a stable definition and yet can be used to summarize the period of 1868- 1910. Historians have studied this period extensively, but there is as little a chance that history will ever be exhausted as there is a chance that Chulalongkorn's reign will be exhausted. Aspects of state administration, education, law and justice, public health, diplomacy, economy, and warfare have been investigated and described, usually with a focus on the activities and thoughts that were developed by the Bangkok-based elite and their leader, the King.

Various explanations have been brought up to account for Siam's "modernization". One of them has centered on the journeys King Chulalongkorn made to numerous lands in the South and to Europe. Two journeys in particular have been discussed: his trips to Europe in 1897 and 1907 which are usually described as the climax of the elite's drive towards civilization. Europe was regarded as the center of the civilization the king and his allies were striving for. Moreover, in an attempt to solve caused by European powers, the king visited the centers of these powers and negotiated with their leaders. Above all, the Siamese elite was in search of balance of power in the region while trying to keep its state standing on its own feet.

Of these two journeys to Europe the documentation in Siamese as well as in European languages is stunning in terms of quantity and quality, and this may be one of the reasons that these two journeys have been so well explored. In comparison, contemporary documents of King Chulalongkorn's visits to Singapore and Java (in early 1871) and to India and other British colonies (in late 1871 and early 1872) are much fewer, and so are the documents of the early period of the king's reign, i.e., between his first coronation in 1868 and his second coronation in 1873. As a result, the early period has been given little attention.

Every process has thier beginning – and a careful study of each beginning may shed a bright light on subsequent developments. This holds for the "modernization" of Siam as well. The notions of "civilization" and "modernization" were first explored in the final years of King Mongkut's (Rama IV) reign and then emulated during the first years after King Chulalongkorn's ascension to the throne – to come to full bloom in the later years of his reign. The drive towards "civilization" was not

inspired by internal, Siamese considerations of power and authority alone; the contacts with representatives of European ways of life – merchants, envoys, missionaries, politicians, administrators - were as important for energizing this drive.

King Mongkut already had intensive contacts with Europeans. He studied their written work and publications and had a number of meetings with them in his Bangkok court. King Chulalongkorn did the same and even more: he left the court and visited the Europeans in their own courts. He went to Singapore, Batavia, Samarang, Penang and Calcutta, and later to Europe. His first visits during his formative years were inspired by King Mongkut's long-time ally, the Regent, and they helped him to formulate his ideas and feelings about the meanings of "civilization" and its implications for the Kingdom of Siam.

King Chulalongkorn's visit to Singapore and Java was an important one, and this book tries to describe it. It is meant to be a first step in the re-evaluation of the king's formative years, crucial for a better understanding of the later years of his reign. Contemporary documents may be relatively rare, and, Siamese sources, in particular, are few in number. Nevertheless, they suffice to create a balanced picture of his adventures and experiences in the centers of "civilization". The available texts are of a varied quality; they consist of official letters, newspapers, personal letters as well as poems, written in various languages: Siamese, English, Dutch and Malay. Together they make the king and his hosts very visible, as visible as the king and his authorities wanted to be – and visibility was the main aim of his journey to the South. After all, the king made his trip not only to see "civilization" in operation, but also to make the British and the Dutch aware that Siam itself was a strong nation and that it wanted to participate in the political and diplomatic games in the Malay world and beyond. And if there were a conflict between various groups in the Bangkok court as historians want us to believe, that conflict did not yet exist in the early years of Chulalongkorn's rule when unity and cooperation were the basis of Siamese political life. Bangkok was united in the effort to make the Kingdom of Siam visible as an independent state that deserved respect .

In the creation of this picture of King Rama V's visit to the South, non-Siamese sources have a very loud voice, if only because there are quite a lot of them. They offer descriptions of the king from various perspectives – and this very variety gives the pictures of his adventures an intriguing depth: the king is not only a glorious and distant *deva-racha* but also a curious and charming human being who plays a role in Siamese affairs as well as in British and Dutch conversations. He was, so to speak, an infallible hero and a catalyst of friendships and animosities at once. The British and the Dutch treated the King of Siam with respect, and, in unfamiliar ways, he made them more aware of their shortcomings and their glory.

The variety of sources gives the pictures of the royal journey an intriguing depth but also a puzzling depth. The texts about His Majesty's visit are written in different genres – reports,

newspaper articles, diaries, letters - and in different languages – Dutch, English, Siamese and Malay; they should make us realize once more that historical events can be described and read in different ways and that many voices have been lost. It should also remind us, once again, of the fact that history is a bumpy affair, and so is writing about it.

Writing history involves taking many roads at once on an infinite visit, and even in the description of a relatively short and simple event such as a royal visit, no effort should be made to smooth out the divergences and pretend to have a comprehensive understanding of it by using a single language in a standardized form like so many historians do. Also in writing and reading about events and adventures of royal persons, one should try to retain the depths, differences and misunderstandings they evoked in reality. To retain these effects, many of the texts related to King Chulalongkorn's visit to the South are presented in their original forms in different languages and not all of them have been translated in the footnotes.

Note on the transliteration of Thai words :

In all scholarly works where Thai words are transposed in Roman script, the author is presented with various choices. There are numerous methods, some indicating tones, others not, some showing differences in vowel length-others refraining from doing that. There are differing solutions for showing aspiration of consonants.

In general I use a system of transliterating Thai that may be described as a simplified form of the Library of Congress way of doing so. Exceptions are standardized geographical names and works that are commonly known in a variant spelling such as Chulalongkorn or baht.

บทคัดย่อ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) นับได้ว่าเป็นช่วงสมัยที่เป็นที่นิยมมากที่สุดสมัยหนึ่งในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง “ความทันสมัย” (modernization), ความศิวิไลซ์ (civilization) และ ความเป็นตะวันตก (westernization) ระบบความคิด (concept) ดังกล่าวนี้นี้ได้กินระยะเวลานับตั้งแต่การเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี 1868 จนกระทั่งถึงปี 1910 ที่พระองค์เสด็จสวรรคต ในการศึกษาเกี่ยวกับช่วงสมัยนี้ มีการให้ความสำคัญกับประเด็นต่าง ๆ ในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่มุมที่เกี่ยวกับการปฏิรูปทางการปกครอง การบริหารจัดการท้องถิ่น การเศรษฐกิจ การศาลและกระบวนการยุติธรรม การนโยบายกับต่างประเทศ หรือการปฏิรูปกองทัพให้ทันสมัยในระเบียบวิธีแบบอารยะที่มีชาติตะวันตกเป็นผู้นำ โดยเนื้อหาของกิจกรรมของระบบความคิดดังกล่าวมุ่งไปที่กลุ่มชนชั้นนำสยามซึ่งอยู่ภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มิติที่น่าสนใจหนึ่งในการนำไปสู่คำอธิบายหลักของการเปลี่ยนแปลงประเทศให้ก้าวสู่ยุคทันสมัยนิยมตามชนบทตะวันตกนั้นคือ มิติของการเสด็จประพาสซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสหลายครั้งหลายคราทั้งภายในพระราชอาณาจักร และต่างประเทศ ในจำนวนของการเสด็จประพาสดังกล่าว เป็นที่ประจักษ์ว่า การเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้งสองครา ในปี 1897 และปี 1907 ได้รับความนิยมในการพาดพิงถึงในฐานะที่เป็นหัวใจของพัฒนาการการก้าวสู่ความเป็นอารยประเทศ นอกจากนั้นแล้วการเสด็จประพาสยุโรปดังกล่าวยังมีความสำคัญในการอธิบายถึงความพยายามในการสร้างการยอมรับและการสร้างดุลยภาพทางอำนาจที่ริเริ่มจากสยามภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงดำรงตำแหน่งองค์รัชกาลที่ 5

สาเหตุที่การเสด็จประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้งทวีความสำคัญนั้น นอกจากจะเนื่องด้วยเหตุผลที่ว่า การเสด็จประพาสดังกล่าวส่งผลทางรูปธรรมอย่างเห็นได้ชัดในมิติต่าง ๆ มูลเหตุเบื้องต้นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ มีหลักฐานร่วมสมัยที่อยู่ในรูปของการบันทึกเป็นจำนวนมากในการเสด็จประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้งนั้น บันทึกที่มีความสำคัญที่ถูกนำมาใช้อ้างในการศึกษาการเสด็จประพาสคือ พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่อยู่ในรูปแบบของจดหมายถึงราชวงศ์ชั้นสูงฝ่ายในผู้ที่มีได้ตามเสด็จ

โดยเปรียบเทียบแล้ว พบว่าเป็นการยากที่จะหาหลักฐานร่วมสมัยฝ่ายไทยในการเสด็จประพาสครั้งแรกไปยังสิงคโปร์ และชวาในปี 1871 และรวมถึงการเสด็จไปยังปีนัง เมาะละแหม่ง และอินเดียในปลายปีดังกล่าว นั้นเพื่อศึกษาความหมายที่ซ่อนอยู่ในการเสด็จประพาสดังกล่าว ทั้ง ๆ ที่การเสด็จในครั้งแรกและครั้งที่สองนั้น น่าที่จะมีความสำคัญมาก เพราะการเข้าใจนัยของการเสด็จประพาสในครั้งนี้จะเป็นการสร้างการเข้าใจที่มีความสืบเนื่องกับนัยของการเสด็จประพาสในครั้งต่อ ๆ มา โดยเฉพาะการเสด็จประพาสยุโรป นอกจากนั้นแล้วการเสด็จประพาสสิงคโปร์ และชวาในปี 1871 นี้ ยังนับเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์แห่งสยามเสด็จออกนอกปริมณฑลของพระราชอำนาจของพระองค์เอง โดยการเสด็จออกนอกพระราชอาณาจักรดังกล่าวไม่ได้เป็นการจรรโลงไว้ซึ่งพระราชอำนาจตามคติจักรพรรดิราช การเสด็จออกครั้งนี้จึงไม่ใช่เรื่องของการจาริกแสวงบุญ ไม่ใช่การทำศึกสงคราม หรือไม่ใช่การแสวงหาสัตว์หรือวัตถุบุญญาบารมีแห่งพระมหาจักรพรรดิ หากการเสด็จครั้งนี้เป็นไปเพื่อที่จะประกาศตัวตนแห่งสยามในฐานะประเทศเอกราชซึ่งทรงศักดิ์และสิทธิ์เทียบเท่ากับ

ประเทศมหาอำนาจตะวันตก สยามไม่ได้เป็นแค่เพียงหมากที่ถูกกำหนด หากสยามกำลังวางบทบาทของตนในฐานะผู้ร่วมกำหนดหมากเกมในเวทีการเมืองระดับภูมิภาคแห่งนี้

ในการศึกษาการเสด็จประพาสครั้งนี้ เนื่องจากเอกสารไทยร่วมสมัยที่เกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้มีค่อนข้างจำกัด คือ จดหมายโต้ตอบระหว่างเจ้าพระยาพระคลังกับกงสุลไทยในสิงคโปร์ และระหว่างเจ้าพระยาพระคลังกับกงสุลฮอลันดาในกรุงเทพฯ ดังนั้นเองจึงนับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่งยวดที่จะเติมเต็ม “องค์ความรู้” ที่ขาดหายไปในประวัติศาสตร์ไทย โดยการพยายามค้นหาและค้นคว้าเอกสารในภาษาอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เอกสารของประเทศเจ้าภาพเพื่อที่จะนำมาเติมเต็มภาพดังกล่าว ทั้งเอกสารที่เป็นทางการ คือ จดหมายโต้ตอบระหว่างผู้ปกครองอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินเดีย และรัฐบาลที่กรุงเฮก รัฐบาลที่กรุงลอนดอนและผู้ครองเมืองสิงคโปร์ และเอกสารโต้ตอบและสั่งงานในพื้นที่อาณานิคม และเอกสารที่ไม่เป็นทางการ เช่น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น จดหมายส่วนตัว และรวมถึงบทกวีร่วมสมัยในภาษาท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งนอกจากจะเป็นการเติมภาพให้กับสัญญาณของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไทยแล้ว เอกสารดังกล่าวยังเอื้อประโยชน์ในการสะท้อนมุมมองและทัศนะของประเทศเจ้าภาพที่มีต่อการเสด็จเยือนของพระเจ้าแผ่นดินสยามในครั้งนี้ และโดยหลักแล้วยังได้หลักฐานดังกล่าวนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของมหาอำนาจตะวันตกที่มีต่อรัฐท้องถิ่น รวมไปถึงการเมืองภายในอาณานิคมอีกด้วย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อสืบค้นนโยบายของการเสด็จประพาสสิงคโปร์ และชาวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี 1871
2. เพื่อสืบค้นมุมมองและทัศนคติของประเทศเจ้าภาพทั้ง 2 ที่มีต่อการเสด็จเยือนครั้งนี้ และมุมมองของประเทศเจ้าภาพในฐานะที่เป็นเจ้าอาณานิคมต่อฐานะของสยามและต่อเจ้าเมืองพื้นเมืองในภูมิภาคนี้
3. เพื่อเติมเต็มสัญญาณของประวัติศาสตร์ไทยในช่วงหลังจากการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี 1868 จนถึงพระบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่ 2 ที่มีขึ้นในปี 1873 เนื่องจากขาดหลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ ในภาษาไทย

ขอบเขตและวิธีการศึกษา

เป็นงานวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ที่มุ่งวิเคราะห์ตีความตัว “สาร” (Textual Analysis) ที่ให้ความหมายต่อความหลากหลายของ “มิติ” ของสาร ทั้งในรูปแบบ (Form) อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการในลีลา (Style) ของการสื่อความที่แตกต่างกันในภาษา (Language) ต่าง ๆ ทั้งจากจดหมายโต้ตอบทางราชการ จดหมายโต้ตอบทางการทูต และจดหมายโต้ตอบส่วนบุคคล รวมถึง บันทึกสาธารณะ ข่าวในหนังสือพิมพ์ บทกวีนิพนธ์ร่วมสมัย ในบริบทและมุมมองจากของทั้ง 3 ฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการเสด็จเยือนสิงคโปร์ และชาวในครั้งนี้ ทั้ง ไทย อังกฤษ และดัตช์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจถึงนัยยะทางการเมืองระดับภูมิภาคที่มีผลให้เกิดการเสด็จประพาสสิงคโปร์ และชาวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี 1871
2. การทราบถึงทัศนคติของชาตินิยมอำนาจตะวันตกที่มีต่อผู้ปกครองรัฐท้องถิ่นในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะทัศนคติที่มีต่อสยามทำให้สามารถเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ถึงความพยายามของชาตินิยมอำนาจในการแผ่และขยายอิทธิพลในภูมิภาคนี้ และในขณะเดียวกันจะทำให้เห็นถึงการปรับยุทธศาสตร์ของผู้ปกครองรัฐท้องถิ่นในการตั้งรับและผ่อนปรนกับ “อำนาจ” ในระเบียบโลกใหม่
3. หลักฐานจากประเทศเจ้าภาพจะช่วยเติมเต็มภาพที่ขาดหายในประวัติศาสตร์ไทยเนื่องจากข้อจำกัดของหลักฐานร่วมสมัย ไม่แต่เฉพาะรายละเอียดของการเสด็จประพาสครั้งนี้ หากหลักฐานดังกล่าวจะเป็นรอยต่อที่จะอธิบายบริบททางการเมืองภายในของสยามในช่วงตั้งแต่การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี 1868 จนถึงพระบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งที่ 2 ที่มีขึ้นในปี 1873

บทสังเคราะห์

บทที่ 1 : สามเหลี่ยมทางอำนาจในโลกมาเลย์

การเสด็จประพาสสิงคโปร์และชาวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีความสำคัญคือครั้งนี้ถือเป็นครั้งแรกของพระมหากษัตริย์สยามที่เสด็จออกนอกพระราชอาณาจักรนอกบริบทของการแสดงถึงพระเดชเดชาานุภาพตามคติพระมหากษัตริย์พรตราช ดังนั้นเองการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้จึงมิได้ทรงมีพระราชภารกิจที่จะแผ่แสนยานุภาพโดยการทำสงคราม หรือการแสวงหาสัตว์หรือวัตถุมงคลซึ่งเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศเฉพาะองค์จักรพรรดิ และไม่ใช่เป็นการเสด็จออกนอกพระราชอาณาจักรเพื่อนำมาซึ่งการตั้งศักดิ์สิทธิ์ เช่นการเสด็จนมัสการพระพุทธบาท หากการเสด็จประพาสครั้งนี้มีความสืบเนื่องมาจากปัญหาของการที่ทั้งสยาม และอังกฤษพยายามที่จะแผ่เขตอิทธิพลของตนเข้าไปยังพื้นที่ที่เป็นคาบสมุทรมลายู โดยจริง ๆ แล้วความพยายามขยายเขตอิทธิพลและความพยายามในการจัดระเบียบในพื้นที่ดังกล่าวและยังรวมไปถึงบริเวณโลกมาเลย์นั้นเริ่มมีมานับแต่ปี 1824 ที่อังกฤษและเนเธอร์แลนด์ได้ทำสนธิสัญญาลอนดอน (Treaty of London) เพื่อกันฝรั่งเศษออกจากพื้นที่อิทธิพลนี้ คือ ทางตอนเหนือของช่องแคบมะละกาสู่ทะเลจีนใต้ันนี้อยู่ภายใต้อิทธิพลของอังกฤษ และส่วนทางตอนใต้ันนี้อยู่ภายใต้การครอบงำของฝรั่งเศส

หลังจากการลงนามระหว่างอังกฤษกับเนเธอร์แลนด์ในสนธิสัญญาลอนดอน 2 ปี ในปี 1826 อังกฤษได้เซ็นสนธิสัญญาเบอร์นี กับสยามอีก ผลของสนธิสัญญานี้คือ อังกฤษยอมรับว่า เคดะห์ (Kedah) เป็นประเทศราชของสยาม โดยในทางตอบแทน สยามได้เลิกถือสิทธิ์ในเปรัก (Perak) แต่กระนั้นก็ตามพื้นที่บริเวณคาบสมุทรมลายู คือ กลันตัน (Kelantan) และเตรังกานู (Trengganu) นั้นยังคงอยู่ในภาวะที่คลุมเครือ คือ อยู่ภายใต้สยาม หาก สยามเองก็ไม่มีสิทธิ์กีดกันทางการค้าของ 2 รัฐนี้

สนธิสัญญาทั้งสองฉบับทำให้พื้นที่ในโลกมาเลย์ตกอยู่ในเขตอิทธิพลของ 3 อำนาจ—กรุงเทพฯ สิงคโปร์ และเบตาเวีย ซึ่งทั้งสามฝ่ายต่างก็พยายามเน้นย้ำถึงสิทธิ์ของตน ในเวลาเดียวกันต่างฝ่ายก็ต่างจับตามองซึ่งกันและกันไม่ให้อำนาจอื่นเข้าแทรกแซงเขตอิทธิพลของตนเอง เช่นการเสด็จหัวเมืองปักข์ใต้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) และการตรวจหัวเมืองของสมุหพระกลาโหมในปี 1868-1869 หรือการยิงปืนใหญ่ที่ปากน้ำเตรังกานูของอังกฤษในปี 1862 หรือในกรณีของ เติงกู โมฮาหมัด อาริฟฟิน ที่ถูกรื้อฟื้นโดยสุลต่านโอมาร์ของเตรังกานูให้นำเครื่องบรรณาการไปถวายแด่พระนางเจ้าวิกตอเรียของอังกฤษที่กรุงลอนดอน โดยปราศจากการรับรู้จากสยาม

สัมพันธภาพระหว่าง สยามกับมหาอำนาจตะวันตก

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับมหาอำนาจตะวันตกนั้นอยู่ในสถานะที่ผันแปรอยู่ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับนโยบายของชาติตะวันตกในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน สยามเองก็พยายามทุกวิถีทางที่จะประกาศความเป็นตัวตน (visibility) ของสยามให้ประจักษ์ และในเวลาเดียวกันสยามก็เลือกที่จะประนีประนอมมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษนั้นไม่ได้ราบรื่นตลอดเวลา หากความสัมพันธ์นั้นเป็นไปในลักษณะที่ขึ้น ๆ ลง ๆ ขึ้นอยู่กับนโยบายของอังกฤษ และในทางกลับกัน ความราบรื่นของความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายก็ขึ้นอยู่กับสยามเองด้วย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ก่อนนโยบายการเข้าแทรกแซงในมลายูจะถูกประกาศในปี 1875 จัดได้ว่าสัมพันธ์ภาพระหว่างรัฐทั้งสองนั้นอยู่ในเกณฑ์ปกติ คือกึ่งพันธมิตรและกึ่งคู่แข่งอำนาจ ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความตึงเครียดที่สยามมีกับฝรั่งเศสนับแต่ทศวรรษ 1860 โดยเฉพาะในปี 1863 ที่กษัตริย์นโรดมแห่งกัมพูชาลงนามตกลงที่จะเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสโดยปราศจากการรับรู้ของสยามทั้ง ๆ ที่ในช่วงเวลาดังกล่าว กัมพูชาเป็นรัฐบรรณาการของสยามเช่นกัน และฝรั่งเศสเองก็ไม่ได้หยุดยั้งเพียงแค่นั้น หากมีที่ท่าที่จะคุกคามมากขึ้น สยามได้พยายามทุกวิถีทางที่จะหาทางประนีประนอมกับฝรั่งเศส ไม่ว่าจะเป็นการส่งทูตไป “เจริญสัมพันธไมตรี” ณ กรุงปารีส ในขณะที่เดียวกันสยามก็พยายามแสวงหาพันธมิตรอื่นที่จะทำให้ “ตัวตน” ของสยามในฐานะรัฐที่แม้ว่าจะเป็นรัฐท้องถิ่น หากศักดิ์ศรีของสยามก็สูงค่ากว่ารัฐท้องถิ่นอื่น ๆ เนื่องจากการที่สยามเป็นรัฐเอกราช ปรากฏการณ์สุริยคราสที่หว่ากอนนอกจากจะเป็นการพิสูจน์ถึง “ความรู้ที่แม่นยำ” ที่เท่าเทียมกับชาติตะวันตกในการที่สามารถคำนวณสถานที่ที่จะเห็นสุริยคราสเต็มดวงแล้ว ปรากฏการณ์ครั้งนี้ยังถูกจัดให้เป็น “เวทิละครการเมืองนานาชาติ” ที่สยามต้องการประกาศให้ทูตานุทูตนานาชาติ โดยเฉพาะฝรั่งเศสได้ตระหนักถึงสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างสยามกับอังกฤษ ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษจากเหตุการณ์ครั้งนี้ดูจะเป็นไปในทิศทางที่สยามต้องการ เห็นได้จากจดหมายของ Sir Harry Ord (Governor ของสิงคโปร์) ซึ่งได้รับเชิญจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลสยามในฐานะราชอาคันตุกะพิเศษ ที่มีไปถึงรัฐบาลที่ลอนดอน ในจดหมายฉบับนี้ Ord ได้แจ้งให้ทางลอนดอนทราบถึงที่ท่าที่เป็นมิตรของสยามและเขาเองก็ไม่เห็นว่ายสยามมีที่ท่าที่จะกีดขวางการค้าเสรีของอังกฤษในคาบสมุทรมลายูถ้าอังกฤษไม่เข้าไปแทรกแซงในก้นดั้น และเสร็จงานซึ่งสยามโดยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แจ้งต่อ Ord อย่างชัดเจนว่าเป็นเขตอิทธิพลของสยาม สัมพันธภาพระหว่างสยามกับอังกฤษคงจะดำเนินไปด้วยดี ถ้าเพียงว่าเหตุการณ์เด็งกู โมฮามัด อารีฟฟิน ในปี 1869 จะไม่เกิดขึ้นเสียก่อน เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความเคลือบแคลงใจให้กับสยาม สยามพยายามตรวจสอบข่าวจากหลายแหล่ง ทั้งแหล่งข่าวของตนที่สิงคโปร์ และอังกฤษเพื่อที่ต้องการจะรู้ให้ได้ว่าอังกฤษได้ให้การสนับสนุนสุลต่านโอมาร์ในการลอบทำการครั้งนี้หรือไม่ กรณีของอารีฟฟินครั้งนี้ มีผลกระทบไม่ใช่แค่ระหว่างสยาม เติร์กานู หรือ กับอังกฤษ เท่านั้น หากยังพัวพันไปถึงดัชต์ด้วยเช่นกัน เนื่องจากอารีฟฟินเกิดที่ปาดังที่เกาะสุมาตรา ดังนั้นเองอารีฟฟินจึงถือว่าเป็นสับเจกต์ (subject) ของดัชต์ ซึ่งกงสุลดัชต์ที่กรุงเทพฯ ก็พยายามวิ่งเต้นเพื่อให้ทางรัฐบาลสยามช่วยเหลืออารีฟฟินคนของตนเช่นกัน

ความตึงเครียดที่ไม่อาจประนีประนอมได้กับฝรั่งเศส ความหวาดระแวงในท่าทีของอังกฤษน่าจะเป็นเหตุผลที่สำคัญที่สยามพยายามผูกสัมพันธ์กับดัชต์¹ และคงจะเป็นเหตุผลที่สำคัญที่สยามพยายามผลักดันให้เกิดการเสด็จเยือนสิงคโปร์ และชวาในครั้งนี้ เพื่อสร้าง “ตัวตน” ของสยามให้ปรากฏต่อสายตาของมหาอำนาจ

¹ โปรดอ่านรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างดัชต์และสยามในหน้า 18-23 ใน Kannikar Sartraproong, A True Hero—King Chulalongkorn of Siam's visit to Singapore and Java in 1871, วิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต , Leiden University, 2004.

ตะวันตกในพื้นที่นี้ในฐานะของรัฐเอกราชที่มีสถานภาพเท่าเทียมกับเจ้าอาณานิคมตะวันตก ซึ่งมีความโดดเด่นและสูงศักดิ์กว่ารัฐท้องถิ่นอื่น

ข่าวการเสด็จเยือนสิงคโปร์และชาว

สิงคโปร์

ราวต้นเดือนมกราคม ปี 1871 เจ้าพระยาพระคลังได้มีจดหมายไปที่ดิน กิม จิง กงสุลสยามที่สิงคโปร์ เพื่อให้ทางกงสุลลงหนังสือของผู้นปกครองเมืองสิงคโปร์ว่ามีท่าที่อย่างไรกับเมื่อได้ทราบข่าวว่าพระมหากษัตริย์สยามมีพระราชดำริที่จะเสด็จสิงคโปร์ จุดประสงค์ในการหยั่งเชิงครั้งนี้เนื่องมาจากทางรัฐบาลสยามต้องการทราบว่า รัฐบาลสิงคโปร์เต็มใจที่จะต้อนรับเสด็จหรือไม่ ถ้าที่ท่าของรัฐบาลสิงคโปร์เป็นไปในเชิงบวก ทางสยามก็จะทำหนังสือเป็นทางการแจ้งไปทางรัฐบาลสิงคโปร์ในภายหลัง แต่ในเวลาไล่เลี่ยกันรัฐบาลสยามก็มีจดหมายแจ้งอย่างเป็นทางการไปยังรัฐบาลดัตช์ที่เบตาเวียเพื่อแจ้งพระราชประสงค์ของการเสด็จเยือนดังกล่าว ความต่างกันที่เห็นได้ชัดจากการแจ้งถึงพระราชประสงค์ของการเสด็จเยือนดินแดนที่เป็นเขตอิทธิพลของมหาอำนาจทั้งสองคือ ทางสยามไม่แน่ใจในท่าทีของอังกฤษนัก ดังนั้นเองทางเจ้าพระยาพระคลังจึงต้องลงหนังสือเพื่อขอการตอบสนองจากรัฐบาลสิงคโปร์ ในขณะที่กัปตันนั้น เนื่องจากไม่ได้มีปัญหาหรือความหวาดระแวงอยู่ก่อน จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องหยั่งเชิงดูท่าที หากสยามสามารถแจ้งความประสงค์ได้เลย และมีความเป็นไปได้ว่าสยามต้องการที่จะให้การเสด็จมาเป็นแบบอย่างสำหรับอังกฤษในการเตรียมการในการต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยาม และเช่นกันมีความเป็นไปได้ว่า การเสด็จขบวนนั้นเป็นการวางแผนเผื่อไว้หากเกิดกรณีที่ทางรัฐบาลอังกฤษต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยามไม่สมพระเกียรติยศ การต้อนรับเป็นอย่างดีของฝ่ายดัตช์จะช่วยแก้หน้าให้กับสยาม ความคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าทางสยามมีความมั่นใจเป็นอย่างสูงว่ารัฐบาลดัตช์ที่ เนเธอร์แลนด์ อีสต์ อินเดีย จะถวายเป็นการต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินของตนเป็นอย่างดี

เป็นไปอย่างที่สยามคาดคิด จากจดหมายติดต่อกันระหว่างเจ้าพระยาพระคลังกับกงสุลสยามที่สิงคโปร์ได้ชี้ให้เห็นว่า ทางอังกฤษมีความกระอักกระอ่วนที่จะต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องของสถานที่ที่จะเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความกระอักกระอ่วนดังกล่าวของอังกฤษน่าจะเกิดเพราะ จากมุมมองของอังกฤษนั้น พระเจ้าแผ่นดินของสยามเป็นเพียงเจ้าผู้ปกครองรัฐท้องถิ่น ซึ่งแม้ว่าจะเป็นรัฐเอกราชอันมีฐานะที่สูงกว่ารัฐพื้นเมืองอื่น ๆ หากกระนั้นก็ตามพระเจ้าแผ่นดินของสยามก็ยังคงอ้างอิสริยยศักดิ์ที่ต่ำกว่าพระเจ้าแผ่นดินหรือสมาชิกแห่งราชวงศ์ยุโรป ดังนั้นเองการที่ทางสยามเรียกร้องในเบื้องต้นให้ทางรัฐบาลสิงคโปร์จัดทำเนียบรัฐบาลไว้เป็นสถานที่ประทับหลังจากที่ทราบว่าทางรัฐบาลสิงคโปร์จะจัดโฮเตลไว้รับรองจึงสร้างความกระอักกระอ่วนให้กับรัฐบาลสิงคโปร์เป็นอย่างมาก

ในช่วงเวลาเดียวกัน เนื่องจากทางรัฐบาลอังกฤษที่เมืองแม่กำลังชูนโยบายในการไม่เข้าแทรกแซง (Policy of Non- intervention) ในแหลมมลายา หากสำหรับพวกกลุ่มพ่อค้าอังกฤษที่สิงคโปร์แล้ว การเข้าแทรกแซงถือว่าเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวด เนื่องจากการปกป้องความมั่นคงให้กับการค้าของตนไม่ให้เกิดการล้มละลายขึ้นอันเนื่องมาจากความผันผวนทางการเมืองภายในซึ่งเกิดจากการแย่งชิงอำนาจกันของบรรดาสุลต่านทั้งหลาย เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวมีผลกระทบโดยตรงต่อผลประโยชน์ของพ่อค้าที่เข้าไปลงทุนในแหลมมลายา นอกจากนั้นแล้วกลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวยังเกรงว่าชาตินิยมหัวอำนาจอื่นจะเข้ามาแทรกแซงในเขต

อิทธิพลของตน ดังนั้นพวกกลุ่มพ่อค้าจึงพยายามชักชวน รณรงค์ และจูงใจให้รัฐบาลอังกฤษในสิงคโปร์ปกป้องผลประโยชน์ของพวกเขาซึ่งนับว่าเป็นผลประโยชน์ของรัฐบาลสิงคโปร์เช่นกัน พวกพ่อค้าได้พยายามชักจูงให้รัฐบาลสิงคโปร์โน้มน้าวให้ผู้ปกครองท้องถิ่นเดินทางเข้ามายังสิงคโปร์ เพื่อที่ว่ากษัตริย์พื้นเมืองเหล่านี้จะดูซ้ำเอาอารยธรรมเชื่อว่าสูงศักดิ์กว่าชนท้องถิ่นนำไปปรับปรุงพัฒนาประเทศของตน โดยพวกพ่อค้าได้ให้ความเห็นว่าประโยชน์ที่รัฐบาลสิงคโปร์จะได้รับคือ การที่ผู้ปกครองพื้นเมืองเหล่านั้นจะเข้าใจและตระหนักถึงประโยชน์ของการค้าเสรี ซึ่งจะส่งผลให้พวกผู้ปกครองพื้นเมืองเหล่านี้สนับสนุนการค้าเสรี (Free Trade)

การเจรจาต่อรองระหว่างรัฐบาลสยามและรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์เป็นไปอย่างเคร่งเครียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับฝ่ายสยาม เพราะเกรงว่าถ้ารัฐบาลอังกฤษจัดการต้อนรับไม่ดี ไม่สมพระเกียรติ ก็เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นว่า ในสายตาของอังกฤษ สยามไม่ได้มีความสำคัญแต่อย่างใดเลย ซึ่งก็เท่ากับว่าความพยายามในการสร้าง “ตัวตน” ของสยามในเวทีการเมืองภูมิภาค โดยเฉพาะต่อประเทศมหาอำนาจตะวันตกนั้นไม่ประสบผลสำเร็จดังที่ตั้งใจไว้ ความวิตกกังวลของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับการต่อรองเรื่องสถานที่ประทับนั้นถึงกับทำให้ทางรัฐบาลสยามส่งเจ้าพนักงานในพระราชสำนักไปสิงคโปร์ล่วงหน้าเพื่อปรึกษารื้อกับกงสุลสยามในการจัดเตรียมความพร้อมเพื่อจะรับเสด็จให้สมกับพระเกียรติยศแห่งพระมหากษัตริย์สยาม หากว่ารัฐบาลอังกฤษไม่ได้แสดงความใส่ใจต่อการจัดรับเสด็จโดยเฉพาะในเรื่องของสถานที่ประทับ และในขณะเดียวกัน เพื่อเป็นการลดกระแสความตึงเครียดซึ่งทางรัฐบาลคาดว่าทางอังกฤษเห็นว่าเป็นประเด็นความอ่อนไหวทางการเมือง ทางสยามได้ตัดหมายกำหนดการที่จะเสด็จเยือนกลันตัน และเตรีกานูในระหว่างเส้นทางพระราชดำเนินจากกรุงเทพฯ ไปยังสิงคโปร์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประทับแรมที่สงขลาแทน เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะระบุหมายกำหนดการดังกล่าว หากการเสด็จประทับแรม ณ สงขลานั้นก็มิมีนัยยะสำคัญ เพราะสงขลาในขณะนั้นมีสถานะเป็นผู้แทนอำนาจของรัฐบาลสยาม นอกจากนั้นแล้วการระงับการเสด็จเยือน “เมืองประเทศราช” ทั้งที่มีอยู่ในหมายกำหนดการย่อมเข้าใจได้ว่า ทางกรุงเทพฯ เองก็ตระหนักว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นประเด็นอ่อนไหวที่อังกฤษเองให้ความสำคัญ อีกทั้งกรณีของอาวิพินที่เกิดขึ้นยิ่งทำให้สยามมองอังกฤษในท่าทีที่ระแวงระวังและกินแหนงแคลงใจขึ้น

ชาว: เบตาเวีย และสมารัง

ในขณะที่ทางด้านตะวันออก สยามกำลังมีความตึงเครียดกับฝรั่งเศสเนื่องจากสยามคิดว่าฝรั่งเศสกำลังคุกคามพื้นที่ในเขตอิทธิพลของตนอย่างไม่หยุดยั้ง ทางใต้นั้นสยามเองก็เริ่มจับตาอย่างระแวดระวังกับท่าทีของอังกฤษ ราวเดือนมกราคม ปี 1871 สยามได้ส่งจดหมายไปถึงกงสุลของตนที่สิงคโปร์ เพื่อให้ลองหยั่งเชิงรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์ ในขณะเดียวกันสยามก็มีจดหมายผ่านทางกงสุลดัตช์ที่กรุงเทพฯ เพื่อแจ้งให้ทางรัฐบาลอาณานิคมที่ดัตช์ อิสต์ อินดียส์ ทราบถึงพระราชประสงค์ที่จะเสด็จทอดพระเนตรบ้านเมืองที่ชวา แม้ในช่วงเวลาดังกล่าวทางรัฐบาลสยามจะรำคาญต่อความพยายามปกป้องผลประโยชน์ที่ดูจะเกินความจำเป็นของกงสุลดัตช์ที่กรุงเทพฯ หากโดยทั่วไปแล้วก็นับได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสยามและดัตช์นั้นอยู่ในเกณฑ์ปกติ

จากจดหมายที่ทางการสยามมีไปถึงรัฐบาลอาณานิคมดัตช์นั้นสะท้อนให้เห็นว่า สยามไม่ได้คิดว่าตนมีปัญหากับดัตช์ และจากจดหมายนี้เช่นกัน สยามคิดหรือคาดไว้ว่า พระราชประสงค์ที่จะเสด็จชวาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้รับการสนองตอบอย่างมีไมตรีจากรัฐบาลอาณานิคมดัตช์ เห็นได้ชัดว่าสยามไม่จำเป็นที่จะต้องเขียนจดหมายที่ระแวงระวังเหมือนอย่างที่ทำกับรัฐบาลสิงคโปร์ ซึ่งน่าจะ

เป็นไปได้ ที่สยามมีความคิดดังกล่าวก็เนื่องจากว่า แม้ดัตช์จะเป็นมหาอำนาจทางอาณานิคม หากดัตช์อยู่ไกลจากเขตอิทธิพลของสยามในคาบสมุทรมลายู

นอกจากนั้นแล้วจากจดหมายที่เจ้าพระยาพระคลังมีไปถึงกงสุลที่สิงคโปร์เพื่อตัดพ้อรัฐบาลสิงคโปร์ที่ดูเหมือนจะไม่เต็มใจจัดการเตรียมการต้อนรับพระมหากษัตริย์แห่งสยามว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พอพระทัยต่อสถานที่ที่ทางรัฐบาลสิงคโปร์จัดเตรียมไว้ต้อนรับ พระองค์จะทรงประทับแรมที่เรือพระที่นั่งส่วนพระองค์ จะทรงขอเพียงแค่อำเภอบ้านเมืองเท่านั้น และหลังจากนั้นก็เสด็จต่อไปยังเบตาเวียทันที สามารถตีความได้สองนัยยะ นัยยะแรกนั้นจดหมายฉบับนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของทางสยามว่าดัตช์จะเตรียมการต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินของตนได้ดีกว่ารัฐบาลสิงคโปร์ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นว่า ในสายตาของสยามนั้นดัตช์ให้เกียรติกษัตริย์ของสยามมากกว่ารัฐบาลสิงคโปร์แล้ว ความดังกล่าวนี้อย่างชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างดัตช์กับสยามในระดับหนึ่งว่าสำหรับสยามแล้ว ดัตช์ไม่ได้มีความขัดแย้งกับตน เพราะไม่เช่นนั้นแล้วสยามก็ไม่น่าจะแสดงความมั่นใจกว่าทางรัฐบาลดัตช์จะให้การต้อนรับอย่างดี ส่วนนัยยะที่สองนั้นความในจดหมายดังกล่าวน่าจะชี้ให้เห็นได้ว่า จริงๆ แล้วสยามต้องการบอกกับอังกฤษว่าตนเป็นมิตรกับดัตช์ ซึ่งถ้าอังกฤษไม่ยอมเป็นมิตรกับตน ตนก็มีดัตช์เป็นพันธมิตร

จากเอกสารที่ได้ทางฝ่ายไทยไม่มีเอกสารชิ้นใดชี้ให้เห็นว่าทางสยามได้ระแคะระคายถึงการประชุมของรัฐบาลอาณานิคมดัตช์ ดังนั้นจึงน่าจะบอกได้ว่าสยามไม่เคยรับรู้ว่าทางดัตช์คิดอย่างไรกับตน หากความเป็นคู่แข่งและคู่พันธมิตรระหว่างอังกฤษกับดัตช์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นพันธมิตรกันระหว่างอังกฤษกับดัตช์เพื่อจะกันฝรั่งเศสออกจากโลกมาเลย์น่าที่จะอยู่ในการรับรู้ของสยาม เนื่องจากมีเอกสารหลายชิ้นยืนยันว่าทางชนชั้นนำสยามมีความกระตือรือร้นจะรับรู้ และเรียนรู้ถึงสภาพการณ์ภายนอกรอบด้าน ดังจะเห็นได้จากการส่งหนังสือพิมพ์จากสิงคโปร์เข้ามากรุงเทพฯ และจากคำสั่งที่เจ้าพระยาพระคลังมีไปถึงกงสุลที่สิงคโปร์ให้รายงานข่าวและความเคลื่อนไหวทั้งในสิงคโปร์ และที่อื่นเข้ามายังกรุงเทพฯ ถ้าเป็นเช่นนั้นการพาดพิงของดัตช์ต่ออังกฤษครั้งนี้จึงเป็นความจงใจของทางฝ่ายสยาม

บทที่ 2 : งานบอลล์ที่ศาลานคราภิบาล: ความอลังการของอังกฤษ

จากหลักฐานของฝ่ายอังกฤษที่สิงคโปร์ทั้งในรูปแบบของเอกสารที่เป็นทางการระหว่างGovernor และทางรัฐบาลที่ลอนดอนจะพบว่า ในตอนแรกหลังจากที่ทางรัฐบาลอังกฤษได้รับแจ้งจากทางเจ้าพระยาพระคลังถึงพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จเที่ยวชมเมืองสิงคโปร์นั้น และการที่รัฐบาลสยามส่งเจ้าพนักงานในพระราชสำนัก 2 คนมาสิงคโปร์ล่วงหน้า เพื่อเตรียมความพร้อมเรื่องสถานที่ประทับก่อนการเสด็จ รวมทั้งความพยายามของรัฐบาลสยามที่จะต่อรองขอให้ทางสิงคโปร์เตรียมบ้านรับรองของรัฐบาลไว้เพื่อการรับเสด็จ ซึ่งเปรียบเสมือนการสร้างความกดดันให้กับทางรัฐบาลสิงคโปร์ทั้งของรัฐบาลที่มี Ord เป็น Governor (Governor Ord ได้ลากลับไปอังกฤษเพื่อรักษาตัวก่อนเวลาของการเสด็จเพียงหนึ่งเดือน) และ Anson ได้เข้ามารักษาการณ์ในตำแหน่ง governor ชั่วคราวโดย Anson เพิ่งจะเข้ามารับตำแหน่งก่อนหน้าที่ยุทธการที่ 5 จะเสด็จไม่นานนัก

ความกระอักกระอ่วนของอังกฤษนั้นมีสาเหตุเนื่องมาจากทัศนคติของอังกฤษที่มีต่อชนพื้นเมืองในแถบนี้ว่าอยู่ในสถานภาพที่ด้อยต่ำกว่าตน เป็นพวกล่างหลังและไม่มีอารยธรรม ซึ่งแม้ว่าพระมหากษัตริย์แห่งสยามจะมีศักดิ์ที่สูงกว่าเจ้าพื้นเมืองเหล่านี้ เนื่องจากทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของรัฐเอกราช หากสำหรับอังกฤษแล้วสยามและพระมหากษัตริย์ของสยามก็ยังถูกจัดว่าเป็นพวกล่างหลัง และด้อยกว่าชาวตะวันตก นอกจากนั้นแล้วการที่จะอนุญาตให้พระมหากษัตริย์แห่งสยามพักอยู่ที่เรือนรับรองรัฐบาลแทนที่จะเป็นสถานที่อื่นที่ทางรัฐบาลจะจัดเตรียมรับรองนั้น ทาง Anson ได้แจ้งไปยังลอนดอนว่าเขามีความอึดอัดใจมาก แม้ว่าท้ายที่สุดแล้วการจัดการรับรองพระมหากษัตริย์แห่งสยามที่เรือนรับรองรัฐบาลได้ผ่านมติจากสมาชิกนอกระบบประชุมของสภานิติบัญญัติ (Legislative Council) และได้รับการปรบมือแซ่ซ้องจากกลุ่มหอการค้า (Chamber of Commerce) ของสิงคโปร์แล้วก็ตาม²

และจากเอกสารซึ่งไม่เป็นทางการ หากเป็นกระบอกเสียงของประชามสิงคโปร์ ซึ่งจริง ๆ แล้วก็คือพวกพ่อค้านั่นเอง และโดยมากก็เป็นพวกคนยุโรปมากกว่าที่จะเป็นคนจีนหรือคนพื้นเมืองอื่น ได้รายงานข่าวเกี่ยวกับการเสด็จเยือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้มากเช่นกัน หากรายงานข่าวต่าง ๆ เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งสยามแม้จะสูงส่งกว่าสุลต่านรัฐพื้นเมืองต่าง ๆ หากในสายตาของกลุ่มพ่อค้าเหล่านี้พระองค์ก็ยังถูกจัดให้อยู่ในฐานะของชาวพื้นเมืองผู้มีความเจริญน้อยกว่า ดังนั้นการเสด็จครั้งนี้จึงเป็นเรื่องของกษัตริย์พื้นเมืองที่มาสิงคโปร์เพื่อบ่มเกลาแบบอย่างที่จะนำไปสู่ความเป็นผู้มีอารยะ เพื่อที่จะนำสิ่งที่ได้เห็น ได้เรียน ได้รับทราบกลับไปเป็นประโยชน์ในการพัฒนาประเทศและคนของตน กษัตริย์แห่งสยามในเวทีนี้จึงไม่ได้เป็นวีรบุรุษอย่างเช่นที่เอกสารไทยต้องการสร้างให้เป็น หากข่าวเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์สยามเป็นข่าวกระแสรองมากกว่า ในขณะที่ข่าวกระแสหลักคือ เรื่องความรุ่งโรจน์และความเป็นผู้มีอารยะของอังกฤษ ดังจะเห็นได้จากรายงานข่าวในงานBall ที่ศาลานคราภิบาล (Town Hall) ในหลักฐานไทยได้บันทึกว่า รัฐบาลสิงคโปร์ได้จัดงานเลี้ยงต้อนรับพระมหากษัตริย์แห่งสยามที่เสด็จมาเยือนสิงคโปร์ หากข่าวที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้นให้น้ำหนักกับการแสดงความยินดีต่อการเข้ารับตำแหน่งของ Anson ในฐานะผู้

² ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า 29-30.

รักษาการณ์ governor และการเลี้ย้อำลาให้แก่ Sir Benson Maxwell ซึ่งดำรงตำแหน่ง Chief Justice of Straits Settlements³ เมื่อหนังสือพิมพ์ในสิงคโปร์มุ่งเน้นเรื่องของความยิ่งใหญ่ของอังกฤษในฐานะชาติที่มีอารยธรรมสูงส่งที่สุด ดังนั้นเองพระเจ้าแผ่นดินของสยามจึงกลายมาเป็นแค่เพียงตัวอย่างที่ดีของเจ้าเมืองท้องถิ่นอื่น ๆ ให้ปฏิบัติตาม ซึ่งแน่นอนที่สุดการที่อังกฤษละเลยความสำคัญของพระมหากษัตริย์แห่งสยามนั้น เอกสารบันทึกจดหมายเหตุเกี่ยวกับการเสด็จเยือนสิงคโปร์ครั้งนั้นของฝ่ายสยามนั้นได้ละเลยที่จะพาดพิงถึง

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34-38.

บทที่ 3 : ประตูลี้จาก Molenvliet สู่ Lapangan Gambir: ความเกรียงไกรของ ดัตช์

ความคิดของดัตช์ที่มีต่อสยามนั้นไม่ได้ผิดแผกจากสายตาที่อังกฤษมองสยาม กล่าวคือ ดัตช์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับสยามมากนัก แม้ว่าในสายตาของดัตช์สยามจะมีสถานะที่เหนือกว่าเหล่าผู้ปกครองท้องถิ่นในเขตอาณานิคมของตนก็ตาม หากสยามก็ยังไม่สิ้นกลิ่นไอของการเป็นชาติที่ยังห่างไกลจากอารยะ และจากการที่ชาดการติดต่อกันเป็นเวลานานและเนื่องจากความห่างไกลกันของเขตอิทธิพลของแต่ละฝ่าย ทำให้กล่าวได้ว่า ดัตช์ไม่รู้จักสยามมากนัก⁴ เห็นได้ชัดจากการประเมินถึงสถานภาพความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับดัตช์หลังจากที่ทางรัฐบาลอาณานิคมได้รับแจ้งพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินสยามที่จะเสด็จเยือนเบตาเวียว่า มีความจำเป็นและความสมเหตุสมผลเช่นไรที่ทางดัตช์จะต้องจัดการเตรียมต้อนรับการเสด็จครั้งนี้ ซึ่งในตอนแรกหลังจากที่รัฐบาลอาณานิคมได้ยื่นข้อกล่าวหาว่า การเสด็จมายังชวาครั้งนี้ พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จพร้อมด้วยข้าราชการบริพารจำนวน 1000 คน และเรือรบอีก 6 ลำนั้นทางสภาเนเธอร์แลนด์อินเดีย (Den Raad van Nederlandsch-Indie) ได้ให้คำแนะนำแก่ Governor General ว่าไม่มีความจำเป็นที่ทางรัฐบาลอาณานิคมจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมหาศาลเพื่อเตรียมจัดต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยาม⁵ หากกระนั้นก็ตามในท้ายที่สุดทางรัฐบาลอาณานิคมก็สั่งให้มีการตรวจสอบข้อมูลความสัมพันธ์ ชาวและจำนวนผู้ตามเสด็จ การเตรียมการต้อนรับของรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์ ตลอดจนสอบถามถึงแนวนโยบายที่ทางรัฐบาลเมืองแม่มีต่อสยาม การกลับลำดังกล่าวมีสาเหตุมาจากความหวาดกลัวว่า ตนเองจะถูกประณามจากประเทศกึ่งพันธมิตรที่คู่แข่งอย่างอังกฤษว่าเป็นพวกป่าเถื่อน ล้าหลัง หากว่ารัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์ได้เตรียมการถวายการต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยามได้อย่างสมพระเกียรติยศ ในระหว่างของการตรวจสอบข่าวเพื่อประเมินสถานการณ์ชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลอาณานิคมดัตช์ไม่ได้คุ้นเคยกับสยามมากนัก และสยามเองก็ไม่ได้มีค่านักในสายตาของดัตช์ แม้ว่าจะมีการติดต่อทางการค้าระหว่างประเทศทั้งสอง⁶

ในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 1871 ทางรัฐบาลอาณานิคมได้รับความเห็นชอบจากกระทรวงอาณานิคมให้ดำเนินการจัดการรับรองการเสด็จเยือนของพระเจ้าแผ่นดินแห่งสยามอย่างสมพระเกียรติยศ หากกระนั้นก็ตามขอให้ทางรัฐบาลอาณานิคมที่ ดัตช์ อินเดีย ฟินแลนด์ ไรต์ตลอดเวลว่า ให้หลีกเลี่ยงค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นให้มากที่สุด⁷

แม้ว่าจะมีการอนุมัติตามหลักการให้จัดการต้อนรับเสด็จได้ก็ตาม หากรัฐบาลอาณานิคมก็ยังคงต้องเจอกับปัญหาที่ละเอียดอ่อนอื่น ๆ ตามมา เป็นต้นว่าอะไรคือความเหมาะสม พอเหมาะ หรือพอดีในการจัดการรับรองราชอาคันตุกะจากสยามครั้งนี้ ทางรัฐบาลอาณานิคมต้องคำนึงถึงพระราชอิสริยยศ ในขณะเดียวกันทางรัฐบาล ก็ต้องคำนึงถึงการประหยัดค่าใช้จ่ายที่ทางกระทรวงที่เมืองแม่สั่งมา อีกทั้งยังต้องคอยระมัดระวังที่จะ

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-20.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-46.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46-47.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

ไม่ให้การเตรียมการต้อนรับครั้งนี้ย่อหน้าไปว่าการเตรียมการของรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์ แต่กระนั้นก็ตาม เนื่องจากครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ทางรัฐบาลอาณานิคมจะต้องจัดการเตรียมการต้อนรับให้กับพระเจ้าแผ่นดินที่ไม่ใช่เป็นสมาชิกเชื้อพระวงศ์ของยุโรป และไม่ได้เป็นเจ้าของแผ่นดินพื้นเมืองในเขตอิทธิพลดังเช่นสุลต่านในชวา อีกทั้งราชอาคันตุกะพระองค์นี้ยังมีสถานะที่สูงกว่าเจ้าแผ่นดินพื้นเมืองของตน เนื่องจากเป็นพระเจ้าแผ่นดินของรัฐที่เป็นเอกราช ดังนั้นเองจึงไม่น่าแปลกใจที่รัฐบาลอาณานิคมต้องพบกับปัญหาในเรื่องของการจัดสรรเงินเพื่อทอดรองจ่าย เนื่องจากไม่มีงบประมาณหมวดไหนที่ระบุให้ใช้เงินในเรื่องของการจัดการต้อนรับดังกล่าว และเรื่องการเตรียมความพร้อมที่เหมาะสม⁸

เพื่อไม่ให้เกิดการเตรียมการต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยามครั้งนี้ถูกห้ามจากรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์ ทาง Governor General ได้ส่งจดหมายสอบถามไปที่ W.H. Read กงสุลของดัตช์ที่สิงคโปร์เพื่อให้สืบว่ารัฐบาลสิงคโปร์เตรียมการต้อนรับอย่างไรบ้าง เนื่องจากทางดัตช์จะได้เลียนแบบ และในขณะที่ทางรัฐบาลอาณานิคมกำลังรอคอยคำตอบ ทาง Governor General ก็ได้สั่งเตรียมความพร้อมต่าง ๆ เช่นกัน เช่น การจัดการเตรียมการขบวนรถแตรม (Tram) ไว้ต้อนรับเสด็จ คำสั่งหยุดเดินรถแตรมในบางช่วงที่ขบวนเสด็จจะผ่าน การจ่ายเงินทดแทนให้กับบริษัทแตรมที่ต้องหยุดเดินรถ การขอความร่วมมือจากประชาชนที่อยู่ในเส้นทางที่จะเสด็จผ่านให้ทำความสะอาดอาคารบ้านเรือนของตน และการออกหมายกำหนดการต่าง ๆ⁹

ในวันที่ 17 มีนาคม ทางรัฐบาลอาณานิคมก็ได้รับจดหมายแจ้งจาก W.H. Read ว่าทางพระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จทอดพระเนตรทางรถไฟที่สมารัง (Samarang) ในจดหมายฉบับเดียวกัน Read ได้รายงาน Governor General ว่า เขาได้พยายามทักทายนอย่างสุดความสามารถที่จะไม่ให้เกิดการเสด็จครั้งนี้เกิดขึ้น โดยได้กราบทูลให้ทรงทราบว่า ถ้ามีพระราชประสงค์ที่จะทราบข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับทางรถไฟนั้น Governor General ของอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดียส์สามารถที่จะกราบทูลให้ทรงทราบได้ทั้งหมด หากกระนั้นก็ตามพระเจ้าแผ่นดินสยามก็ยังทรงยืนยันว่าพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะทอดพระเนตรทางรถไฟด้วยพระองค์เอง เมื่อ Governor General ทราบความดังกล่าวแล้ว ก็ได้ส่งงานไปยัง Resident สมารังให้จัดเตรียมการต้อนรับเสด็จ ทั้งนี้ทาง Governor General ได้กำชับอย่างแข็งขันเรื่องค่าใช้จ่ายที่จะใช้สำหรับการต้อนรับ การจัดเลี้ยง ตลอดจนการจัดหาที่ประทับและที่พักให้กับผู้ตามเสด็จ¹⁰

จะเห็นได้ว่าเสียงตอบรับของฝ่ายดัตช์ต่อการเสด็จเยือนครั้งนี้แม้ว่าจะได้ทราบข่าวลือว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จพร้อมผู้ติดตามจำนวนถึง 1,000 คนและเรือรบอีก 6 ลำ มีเหตุผลที่สำคัญมาจาก ความกลัวว่าตนจะถูกครหาจากประเทศมหาอำนาจอาณานิคมที่เป็นทั้งมิตรและคู่แข่งอย่างอังกฤษว่า ตนเป็นชนชาติที่ป่าเถื่อนและไม่มีอารยะ ดังนั้นการเตรียมการดังกล่าวดัตช์จึงพยายามที่จะจัดการให้ได้เป็นอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ หรืออย่างน้อยก็ต้องไม่น้อยหน้ากว่าที่อังกฤษในสิงคโปร์เตรียมการ

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-48.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48-50.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50.

เสียงสะท้อนต่อ “ประชาสังคม” ต่อการเสด็จเยือนของพระเจ้าแผ่นดินสยาม

นอกจากเอกสารของทางราชการแล้ว หลักฐานอื่น ๆ ที่กล่าวถึงการเสด็จเยือนครั้งนี้ของพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้นยังปรากฏอยู่ในรูปแบบของเอกสารที่ไม่ใช่เอกสารทางราชการ เช่น หนังสือพิมพ์ และบทกวีร่วมสมัยสำหรับเอกสารประเภทหนังสือพิมพ์นั้น จากการศึกษาพบว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่ตีพิมพ์ในอาณานิคมดัตช์อีสต์ อินดิส์ ทั้งในภาษาดัตช์ และภาษามาเลย์ที่รายงานข่าวเกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้อยู่ถึง 16 ฉบับ ในจำนวน 16 ฉบับนี้ มี 3 ฉบับที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือพิมพ์ภาษามาเลย์ และ 13 ฉบับที่ตีพิมพ์เป็นภาษาดัตช์ ในจำนวน 13 ฉบับที่ตีพิมพ์ในภาษาดัตช์ มี 4 ฉบับที่ตีพิมพ์ที่เบตาเวีย คือ *Bataviaasch Handelsblad*, *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, *Java Bode* และ *Javasche Courant* ฉบับหลังเป็นหนังสือพิมพ์ที่จัดพิมพ์โดยรัฐบาล 2 ฉบับตีพิมพ์ที่สมารัง คือ *De Locomotief* และ *Samarangsche Courant* เป็นที่น่าสนใจคือข่าวที่เกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้มีตีพิมพ์บนหน้าหนังสือพิมพ์ที่เมืองอื่นที่ไม่ได้เสด็จไป คือ มี 2 ฉบับ คือ *Soerabaiasch Handelsblad*, *Insulinde Nieuw en Advertentieblad* ที่ สุราบายา (Soerabaja) 2 ฉบับตีพิมพ์ที่ ปาสูรูอัน (Pasoeroean) คือ *Pasoeroeansch Nieuws-en Advertentieblad* และ *Handelsblad voor Pasoeroean en Omstreken* 1 ฉบับตีพิมพ์ที่ สุวารการ์ตา (Soerakarta) หรือแม้แต่บนเกาะชวา คือ *Sumatra Courant* ที่ ปาดัง (Padang) และ *Makassaarsch Handelsblad* ที่ มากัสซาร์ (Makassar)

เนื่องจากในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเบตาเวียในปี 1871 นั้นเป็นช่วงที่เกิดการปรับเปลี่ยนในเกาะชวาซึ่งมีมานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1860 กล่าวคือ การล่มสลายของระบบเพาะปลูกแบบบังคับ (Cultuurstelsel) ซึ่งส่งผลให้ผู้ประกอบการเอกชนหลั่งไหลเข้ามาลงทุนในอาณานิคมดัตช์อีสต์ อินดิส์มากขึ้น ประกอบกับการเปิดคลองสุเอซในปี 1869 ที่ช่วยย่นระยะการเดินทางเรือจากยุโรปเข้ามายังดินแดนแถบนี้ ซึ่งมีผลกระทบไม่เฉพาะต่อการที่จะใช้เวลาเดินทางสั้นลง หากเรือสินค้าเหล่านั้นมาพร้อมกับสินค้าและข่าวสารที่จะส่งผ่านไปยังจุดหมายได้รวดเร็วขึ้น นอกจากนั้นแล้วในชวายังได้มีการสร้างทางรถไฟแม้ในระยะแรกจะเป็นช่วงสั้น ๆ หากก็มีผลที่ทำให้การขนส่งสินค้าและชาวเดินทางได้ทันทั่วที่มากขึ้น ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนี้เอง บรรดาภาคในอินดิส์เองก็คึกคักขึ้น หากความคึกคักนั้นมีแรงกระตุ้นแค่เพียงศูนย์กลางที่นับจากรัฐบาลอาณานิคมลงมา คือ เอกชนชาวดัตช์และชาวผิวขาวอื่น และพวกชนชั้นนำพื้นเมือง ที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับบรรดาภาคของการตื่นตัวนี้ ส่วนชาวพื้นเมืองซึ่งอยู่ชายขอบของอำนาจก็ยังคงถูกละทิ้งเหมือนเดิม แม้ดูเหมือนว่าพวกเขาจะถูกกล่าวถึงในหน้าหนังสือพิมพ์ หากการพูดถึงดังกล่าวยังคงอวลด้วยกลิ่นไอของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชาวผิวขาว และชนพื้นเมือง ภายใต้บรรยากาศทางการเมืองภายในดังกล่าวการมาเยือนของพระเจ้าแผ่นดินสยามถือว่าเป็นโอกาสที่ดีสำหรับหนังสือพิมพ์ที่จะหาช่องทางในการโจมตีรัฐบาลอาณานิคมในด้านการบริหารและปฏิบัติงาน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าข่าวที่เกี่ยวกับการเสด็จจะประกอบด้วย “ข้อเท็จจริง” 2 ลักษณะคือ ตัวข่าว และการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีรัฐบาลอาณานิคม โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ในช่วงแรกเป็นเรื่องของการเตรียมตัวของทางรัฐบาลอาณานิคมหลังจากที่ได้ทราบข่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินของสยามมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จเยือน ช่วงที่สองเป็นช่วงเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินสยามประทับที่เบตาเวีย และสมารัง และในช่วงสุดท้ายคือ เมื่อ พระองค์เสด็จออกจากสมารังเพื่อเสด็จกลับ¹¹

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-47.

ข่าวการเตรียมการถวายการต้อนรับ

เป็นที่น่าสนใจว่าก่อนการเสด็จถึงอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดีส์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในอาณานิคมได้ตีพิมพ์ข่าวที่เกี่ยวกับภูมิหลังของพระองค์และภูมิหลังของประเทศสยามในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านภูมิศาสตร์กายภาพ วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง แบบแผนประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพ ประวัติศาสตร์ กลุ่มชาติพันธุ์ ฯ รายงานข่าวดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอาณานิคมดัตช์ไม่ได้คุ้นเคยกับสยามมากนัก ดังนั้นเองการปูข้อมูลเพื่อเป็นความรู้พื้นฐานดังกล่าวนี้จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องให้แก่ผู้คนในเขตอาณานิคม อย่างน้อยก็พอจะทราบเรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรที่กำลังจะมาเยือนว่าเป็นใคร และมีถิ่นฐานอยู่ที่ใด ลักษณะการรายงานข่าวดังกล่าวนี้แตกต่างจากข่าวที่ตีพิมพ์ในสิงคโปร์ กล่าวคือ เนื่องจากอังกฤษและสยามมีเขตอิทธิพลที่ติดต่อกัน และหลายครั้งหลายคราวเหลื่อมล้ำกัน ดังนั้นเองทั้งสยามและอังกฤษจึงต่างรู้จักกันในฐานะผู้ที่เป็น “กึ่งมิตรกึ่งผู้แข่งขัน” เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้ว่ารายงานข่าวของสิงคโปร์นั้นสะท้อนถึงลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว เมื่อเป็นเช่นนั้นหนังสือพิมพ์ในสิงคโปร์จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรายงานความรู้ประวัติความเป็นมาขั้นพื้นฐานของสยามแต่อย่างใด

นอกจากข่าวพื้นฐานทั่วไปแล้ว ข่าวที่ทางหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นพูดถึงคือ “ข่าวลือ” ต่าง ๆ ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องของข่าวลือนี้นี้คือ แม้ว่าจะเป็นข่าวเดียวกัน หากบางครั้งหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับต่างก็รายงานข่าวลือเดียวกันหากแตกต่างกัน เช่น ข่าวลือเรื่องสถานที่ที่ทางรัฐบาลอาณานิคมจัดเตรียมเพื่อใช้เป็นที่พักของพระเจ้าแผ่นดินสยาม และสถานที่เพื่อใช้รับรองบรรดาผู้ติดตามของพระองค์ นอกจากนั้นแล้วประเด็นเรื่องงบประมาณที่ทางรัฐบาลอาณานิคมเตรียมไว้เพื่อใช้จ่ายในการต้อนรับเสด็จก็ตกเป็นข่าวลือเช่นกัน

ข่าวการวิพากษ์วิจารณ์

การวิพากษ์วิจารณ์ของหนังสือพิมพ์มุ่งประเด็นไปที่ความไม่มีประสิทธิภาพของรัฐบาลอาณานิคมในเรื่องของการประสานงาน นับตั้งแต่การที่ทางผู้ประสานงานไม่ได้ส่งผู้แทนไปรับรอง W.H. Read ผู้แทนของพระเจ้าแผ่นดินสยามและคณะที่ได้เดินทางมาถึงล่วงหน้าเพื่อเตรียมความพร้อมต่าง ๆ ก่อนการเสด็จ

เรื่องที่สองที่เป็นประเด็นของความบกพร่องด้านการประสานงานก็คือ ผู้ประสานงานของทางรัฐบาลอาณานิคมล้มเหลวผู้อำนวยความสะดวกบางสถาบันเพื่อต้อนรับเสด็จ ทั้ง ๆ ที่หนังสือพิมพ์ได้เตือนมาก่อนล่วงหน้าเนื่องจากเคยมีความผิดพลาดดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นหนังสือพิมพ์ยังโจมตีอีกว่า ไม่ใช่แต่เพียงผู้อำนวยความสะดวกบางสถาบันที่ถูกกละเลย หากผู้ประสานงานยังล้มเหลวตัวแทนของรัฐต่างประเทศเข้าร่วมการรับเสด็จครั้งนี้ด้วย (สิ่งที่น่าสนใจสำหรับประเด็นนี้คือ การไม่ได้เชิญผู้แทนของรัฐต่างประเทศนั้น อาจเป็นไปได้ว่า เป็นเรื่องของการละเลยจริง ๆ หรือ อาจจะเป็นความตั้งใจที่จะไม่เชิญคณะตัวแทนรัฐต่างชาติ เนื่องจากไม่ได้ให้ความสำคัญกับแขกผู้มาเยือนในระดับที่ต้องเชิญผู้แทนต่างชาติต่าง ๆ มาร่วมงาน)

ประเด็นที่ทางหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นได้วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอาณานิคมคือ เรื่องของความสะอาด กล่าวคือ ในขณะที่รัฐบาลอาณานิคมได้ประกาศให้ชาวเมืองเบตาเวียโดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จผ่านนั้นทำความสะอาดบ้านเรือนของตนเพื่อต้อนรับเสด็จ หากทางหนังสือพิมพ์สงสัยว่า

ทางรัฐบาลโดยเฉพาะ Resident ของเมืองเบตาเวียคงจะไม่ได้คิดว่าตัวเองเป็นสมาชิกของเบตาเวีย จึงเพิกเฉยต่อการทำความสะอาดอาคารของทางราชการ¹²

ในระหว่างการเสด็จประทับ ณ เบตาเวียและสมารัง

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับ ณ เบตาเวียและสมารัง เอกสารที่เป็นทางราชการของรัฐบาลอาณานิคมส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของระเบียบ คำสั่งจาก Governor General ไปยังหน่วยงานและตัวแทนรัฐบาลต่าง ๆ เพื่อให้เตรียมความพร้อมในการรับเสด็จ นอกจากนั้นแล้วยังมีจดหมายจาก Resident ของสมารัง ที่เขียนต่อไปยัง Governor General เรื่องจำนวนของผู้ตามเสด็จที่ทางสมารังต้องรับผิดชอบจัดเตรียมที่พัก พาหนะ และอาหารซึ่งมีผลกระทบต่อบประมาณที่จำกัดที่ทางสมารังได้จาก Governor General ด้วย เพราะคำสั่งของ Governor General ต่อการเตรียมการรับเสด็จครั้งนี้คือ สมพระเกียรติแต่ประหยัด นอกจากนั้นทาง Resident ของสมารังยังตัดพ้อเรื่องยอดของผู้ตามเสด็จที่ทางสมารังต้องรับผิดชอบเนื่องจากทาง Governor General แจ้งไว้ล่วงหน้าเพียงแค่ 8 คน หากจริง ๆ แล้ว Resident ของสมารังต้องแบกภาระดูแลแขกเมืองกิตติมศักดิ์เป็นจำนวน 70 คน ซึ่งในจดหมายดังกล่าว Resident ของสมารังได้เรียนให้ Governor General ทราบว่าถ้าหากการต้อนรับจะขาดตกบกพร่องไป ทาง Governor General ก็ไม่อาจกล่าวโทษได้ว่าเป็นความผิดของตน เนื่องจากข้อมูลที่ส่งให้ล่วงหน้ามีความผิดพลาดอีกทั้งงบประมาณที่ให้มีจำกัดมาก ประเด็นความบกพร่องในด้านการประสานงานนี้กลายเป็นชนวนสำคัญที่ทางหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในสมารังโจมตี Resident ของสมารังว่าขาดศักยภาพในการที่จะดำรงตำแหน่งอันทรงเกียรติ ณ เมืองศูนย์กลางการค้าอย่างสมารังแห่งนี้

นอกจากคำสั่งต่าง ๆ นี้แล้ว ในช่วงนี้ยังมีรายงานเกี่ยวกับการจัดเตรียมการต้อนรับที่มี “ประสิทธิภาพ” ของรัฐบาลอาณานิคมจาก Governor General ไปยังเจ้ากระทรวงที่กรุงเฮก หากจะขอลงถึงรายงานนี้ในช่วงที่ 3 คือ หลังจากทีพระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จพระราชดำเนินกลับ เนื่องจากเนื้อหาเป็นเรื่องของรายงานผลของการเสด็จครั้งนี้

สำหรับเนื้อหาข่าวที่ปรากฏอยู่บนหน้าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้น เนื่องจากครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ผู้คนในดัชชีอีสต์ อินดียส์ ได้เห็นพระเจ้าแผ่นดินรัฐพื้นเมืองที่ไม่ได้เป็นรัฐที่อยู่ภายใต้การอารักขาของอาณานิคม จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ข่าวการเสด็จครั้งนี้จะเป็นประเด็น “ฮิต” ที่ผู้คนต่างพูดถึง หนังสือพิมพ์ได้รายงานข่าวต่อประชาคมของตนถึงบุคลิกลักษณะ ความสง่างามสมกับที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นแล้วข่าวยังกล่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงมีรูปลักษณะที่ต่างไปจากเจ้าพื้นเมืองที่เคยเห็น และดูว่าจะทรงเฉลียวฉลาด แม้ว่าจะยังทรงพระเยาว์อยู่มาก การเห็นพระองค์จริงครั้งนี้ต่างไปจาก “ข่าวลือ” ที่มีก่อนที่จะเสด็จถึง และต่างไปจากความคาดหวัง หากกระนั้นก็ตามหนังสือพิมพ์ได้พุ่งเป้าการวิพากษ์วิจารณ์ไปที่รัฐบาลของตน ทั้งในเรื่องของงบประมาณที่รัฐบาลใช้จ่ายในการจัดเตรียมการต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้นมากเกินความจำเป็น เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้นไม่ได้มีความสำคัญมากถึงขนาดที่จะต้องสร้างขุมประดูชัยให้ ทางหนังสือพิมพ์ *De Locomotief* เห็นด้วยว่าทางรัฐบาลอาณานิคมควรจะแสดงความเคารพโดยการจัดการต้อนรับให้สมพระเกียรติ

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 67-73.

แต่รัฐบาลก็จัดการเกินกว่าเหตุ และทาง *De Locomotief* เห็นว่าเงินจำนวนมหาศาลดังกล่าวน่าจะถูกใช้ประโยชน์เพื่อ “ชนพื้นเมือง” มากกว่า¹³

เนื้อหาของข่าวอีกประเด็นหนึ่งในหน้าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดิส์ซึ่งมีความสำคัญมากต่อประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากข้อจำกัดในด้านข้อมูลของหลักฐานทางฝ่ายไทย¹⁴ คือ ข่าวที่เกี่ยวกับสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือน และพระราชกรณียกิจที่สถานที่นั้น รวมไปถึงรายละเอียดที่เกี่ยวกับการต้อนรับ เครือข่ายของชนชั้นสูงของรัฐบาลอาณานิคมดัตช์ที่ปรากฏชื่อในหน้าหนังสือพิมพ์¹⁵ และข้อมูลที่สำคัญที่จะถูกบันทึกอย่าง “คลาดเคลื่อน” มากที่สุดในหลักฐานของฝ่ายไทยคือทัศนคติที่ทางดัตช์มีต่อสยามทั้งต่อพระเจ้าแผ่นดินสยามและต่อรัฐสยาม ซึ่งจากการวิเคราะห์ทำให้ทราบว่า “สยาม” มอง “ตัวตนสยาม” อย่างไร และ “สยาม” คิดถึง “คนอื่น” อย่างไร และในเวลาเดียวกันหลักฐานดังกล่าวก็จะชี้ให้เห็นว่า “คนอื่น” มอง “สยาม” อย่างไรและมอง “สยาม” อย่างไร ซึ่งทำให้เราเห็นมิติของการเสด็จครั้งนี้ ที่รอบด้านขึ้น

ในสายตาของดัตช์นั้น สยามมีสถานะเพียงแค่วัฒนธูตในดินแดนตะวันออกไกล ซึ่งดัตช์เห็นว่าคนกลุ่มนี้ไม่มีศักยภาพในการที่จะยกระดับตัวเองขึ้นมาให้กลายเป็นชาติที่มีอารยะได้ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพวกชาวดัตช์และชาวยุโรปทั้งหลายที่จะช่วยยกระดับฐานะ และยกระดับจิตวิญญาณของคนพวกนี้ ในทัศนะของดัตช์นั้นสยามอาจจะมีฐานะภาพที่สูงกว่าชาวตะวันออกไกลอื่น กล่าวคือดัตช์มองว่าสยามมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ รับ ลอกเลียนอารยธรรมของชาติตะวันตก โดยดัตช์ดูจากการที่พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จออกนอกประเทศเพื่อมาทอดพระเนตรเนื่องจากทรงตระหนักว่าชาติตะวันตกเป็นผู้ที่มีอารยธรรมสูงส่ง เมื่อสยามแสดงการยอมรับเช่นนั้นแล้ว สยาม ณ บัดนี้ก็เป็นรัฐแบบอย่างของรัฐพื้นเมืองอื่น ๆ ควรจะต้องเลียนแบบ และสำหรับการคาดคะเนของดัตช์แล้ว ดัตช์เห็นว่าสยามมีขีดความสามารถที่จะพัฒนาไปได้ไกลกว่านี้ หากการพัฒนานั้นเป็นไปภายใต้การชี้นำของดัตช์และชนชาติตะวันตกอื่น ๆ¹⁶

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

¹⁴ ในจดหมายเหตุเสด็จต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดียนั้นมีข้อมูลที่บ้านทีกเกี่ยวกับสถานที่ และพระราชกรณียกิจแต่เพียงสังเขป และการบันทึกก็มุ่งเน้นไปที่บทบาทของรัชกาลที่ 5 ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับเอกสารที่ถูกบันทึกโดยประเทศเจ้าภาพ (ซึ่งต่างก็มุ่งเน้นไปที่ตนเองเช่นกัน) จะพบว่าถ้าเหตุการณ์ใดที่รัชกาลที่ 5 ไม่ได้เป็นฮีโร่ ในจดหมายเหตุจะทำ 2 ลักษณะคือ หนึ่ง ไม่พูดถึงเรื่องดังกล่าว และ สอง “ดัดแปลง” ข้อมูลเพื่อให้รัชกาลที่ 5 เป็นฮีโร่

ในส่วนที่เป็นหมายกำหนดการเสด็จที่เบตาเวีย โปรดดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกันหน้า 85- 108 และในส่วนของสมารังหน้า 111- 119.

¹⁵ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดิส์ ให้รายละเอียดเกี่ยวกับหมายกำหนดการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงประทับอยู่ที่ เบตาเวีย 5 วัน นับตั้งแต่วันที่ 27 ถึงวันที่ 31 มีนาคม และที่สมารัง 4 วัน ตั้งแต่วันที่ 3 ถึงวันที่ 6 เมษายน ทั้งในเรื่องสถานที่ที่ทรงเสด็จพระราชดำเนิน พระราชกรณียกิจ และการเตรียมการต้อนรับของรัฐบาลอาณานิคม

¹⁶ ในพระราชดำรัสตอบที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวต่อ Board of Managers of the Gymnasium Willem III นั้นทางสยามเองพยายามที่จะแจ้งต่อทางดัตช์ว่า สยามไม่ได้ยอมรับว่าตนต่างไปจาก

ข่าวการวิพากษ์วิจารณ์ในระหว่างที่ประทับอยู่ที่เบตาเวีย

ในการเสด็จประพาสเบตาเวียและสมารังของรัชกาลที่ 5 นั้น จากการศึกษาจะพบว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่เบตาเวียจะตีพิมพ์ข่าวการเสด็จครั้งนี้ในแง่ของรายละเอียดของเหตุการณ์มากกว่าการวิพากษ์วิจารณ์ที่ดุเดือด (ยกเว้นข่าวที่เสนอใน *Bataviassch Handelsblad* ส่วนใน *Bintang Barat* ที่เป็นหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของเบตาเวียที่ตีพิมพ์ในภาษามลายูนั้นมีสัปดาห์การวิพากษ์วิจารณ์ที่ต่างไปจากหนังสือพิมพ์ที่ตีพิมพ์ในภาษาดัตช์) ในขณะที่ประเด็นของการนำเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่สมารัง คือ *De Locomotief* และ *Samarangsche Courant* นั้นจะอยู่ที่การวิพากษ์วิจารณ์ที่เฉียบคม (โดยเฉพาะ *De Locomotief*) แต่ทั้งนี้ในการวิพากษ์วิจารณ์ข่าวนั้น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ได้เจตนาที่จะวิพากษ์วิจารณ์พระเจ้าแผ่นดินสยาม เพราะเป้าหมายที่แท้จริงของการโจมตีอยู่ที่รัฐบาลอาณานิคมและตัวแทนของรัฐบาลในที่ต่าง ๆ การเสด็จของพระเจ้าแผ่นดินสยามมายังชวาสำหรับหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้นนับว่าเป็นโอกาสที่ดีที่จะตีกระทบเรื่องการปฏิบัติงานของรัฐบาล

ประเด็นสำคัญประเด็นแรกที่เป็นเป้าที่หนังสือพิมพ์ใช้โจมตีรัฐบาลคือ ความไม่มีประสิทธิภาพและความไม่พร้อมของรัฐบาล ในส่วนของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของสมารัง *De Locomotief* และ *Samarangsche Courant* ได้วิจารณ์เรื่องที่ทางรัฐบาลท้องถิ่นไม่ได้เตรียมพร้อมที่จะรับกับสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นต้นว่า เรื่องของการจัดเตรียมพาหนะสำหรับขบวนผู้ติดตามพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งทำให้พวกคณะผู้ติดตามต้องเดินจนถึงที่หมาย

ประเด็นที่สองที่หนังสือพิมพ์แสดงความไม่พอใจต่อการทำงานของรัฐบาลท้องถิ่นที่สมารังคือ รัฐบาลท้องถิ่นที่สมารังภายใต้การนำของ Resident ของสมารังทำให้ชาวสมารัง (ชาวตะวันตก) ต้องอับอายขายหน้าต่อประชาคมของโลกอารยะ เนื่องจาก Resident ของสมารังไม่รู้ระเบียบแบบแผนการปฏิบัติแบบของชาติที่เป็นอารยะ

ประเด็นที่สามที่หนังสือพิมพ์โจมตีคือ เรื่องการคอร์รัปชัน และการผูกขาดการประมูลเพื่อรับจัดงานต้อนรับ

ประเด็นที่สี่ คือ เรื่องของความสะอาดของเมืองเบตาเวียซึ่งหนังสือพิมพ์เห็นว่ามันเป็นไปได้ในทิศทางตรงกันข้ามกับสิ่งที่มันควรจะเป็น¹⁷

แต่กระนั้นก็ตามในท่ามกลางคำวิพากษ์วิจารณ์เชิงลบที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ก็มีบทความที่เขียนในเชิงบวกเช่นกัน คือ การเสด็จมายังเบตาเวียและสมารังครั้งนี้ของพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นการกระตุ้นให้ชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวดัตช์ในอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดียส์ เกิดความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์เฉพาะตัวของดัตช์ อีสต์ อินดียส์ ซึ่งแตกต่างไปจากอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกอื่น ๆ โดยเฉพาะในภูมิภาคนี้

ชาวตะวันตก แต่นั่นว่าตนมีความแตกต่างจากรัฐพื้นเมืองอื่น เนื่องจากสยามมีศักยภาพและมีความพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้เทียบเท่ากับชาติตะวันตกซึ่งเป็นผู้นำทางด้านอารยธรรมของโลกได้ โปรดดู คำกล่าวถวายที่ Board of Managers of the Gymnasium Willem III กล่าวต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพระองค์เสด็จประพาสโรงเรียนดังกล่าว และพระราชดำรัสตอบ ใน Kannikar Sartraproong, *A True Hero—King Chulalongkorn of Siam's visit to Singapore and Java in 1871*, หน้า 88-90.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144-161.

ดังในบทความ “Eene Geschiedenis des Indische Zamenleving” (ประวัติศาสตร์ของสังคมอินเดีย) ที่เขียนโดย Conrad Busken Huet บรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ *Java Bode* หนึ่งในหนังสือพิมพ์ดัตช์ในเบตาเวียที่เป็นที่นิยมในขณะนั้น ในบทความดังกล่าว Huet ได้สรุปถึงพัฒนาการของความตระหนักและภาคภูมิใจในตนเองของสังคมดัตช์ อีสต์ อินเดียว่า สิ่งที่เขาอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินเดียได้รับการเสด็จครั้งนี้ของพระเจ้าแผ่นดินสยามคือ ความพึงพอใจ ความภูมิใจ และความมั่นใจที่มีต่ออาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินเดีย โดยเฉพาะเบตาเวีย ที่จะรอดต่อสายตาของพระเจ้าแผ่นดินสยามได้

Huet ยังให้ความเห็นอีกด้วยว่า การที่ได้พบปะกับผู้อื่นนั้นดีในสองแง่ ประการแรกคือ เป็นเรื่องดีที่จะได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องของคนอื่น และแง่ดีประการที่สองคือ เป็นโอกาสที่ดีที่จะตรวจสอบและมองดูตัวเอง ซึ่ง Huet เห็นว่าแง่ดีในข้อหลังนั้นเป็นสิ่งที่มีความหมายมากกว่า เนื่องจากการเสด็จมาของพระเจ้าแผ่นดินเอเชีย (Asian Kings) ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินแห่งสยาม จะช่วยเสริมความมั่นใจให้กับสังคมอินเดีย¹⁸

จากการศึกษาพบว่า โดยมากของบทวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการเสด็จมาของพระเจ้าแผ่นดินสยามจากหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจะให้ความสำคัญกับเรื่องของเหตุการณ์ และสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมของตนเองมากกว่าการนำเสนอข่าวเรื่องพระเจ้าแผ่นดินสยาม ดังนั้นเองหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจึงมิได้นำเสนอเรื่องเกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้จากมุมมองของฝ่ายราชาชนชั้นทุกระดับอย่างใด ไม่มีการพูดถึงเรื่องเหตุผลของการเสด็จหรือความตั้งใจอย่างจริงจัง หรือแม้แต่พระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินสยามที่มีต่อสิ่งที่พระองค์ได้พบเห็นที่นี่ แม้ว่าถ้าเปรียบเทียบกับหลักฐานทางฝ่ายไทยแล้ว ทางหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินเดียจะเสนอภาพของพระเจ้าแผ่นดินสยามในแบบมนุษยนิยมมากกว่า กล่าวคือการให้ภาพพระองค์ในฐานะมนุษย์ตั้งแต่พระราชอิริยาบถ การฉลองพระองค์ พระอาภรณ์ปกิรยา ความช่างสังเกต หากหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นไม่ได้ไปไกลกว่านั้น ไม่ได้ไปไกลถึงการนำเสนอความคิดของพระองค์ที่มีต่อสิ่งรอบข้างที่ทรงได้พบได้เห็น ซึ่งจริง ๆ แล้วก็ไม่ต่างจากการที่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่ไม่ได้ให้ความสำคัญมากนักกับความคิด หรือ ความรู้สึกของคนพื้นเมือง นอกจาก “การคิดแทน” และเสนอสิ่งที่ตนคิดว่าคนพื้นเมืองคิด และรู้สึกเช่นนี้ และการคิดแทนดังกล่าวนั้นก็ปรากฏเช่นกันในการเสนอข่าวเกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้ เช่นการคาดคะเนว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามคงจะรับเอาแบบอย่างที่ดีที่มีชาวยุโรปเป็นต้นฉบับไปปฏิบัติในสยาม หรือประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจคือ ของที่ระลึกที่ล้ำค่าที่ทางอินเดีย

มอบให้แก่พระเจ้าแผ่นดินสยามที่ได้เสด็จมาเยือนนั้นคือ “เพลงชาติ” ที่ P.E. Markus บรรจงแต่งหลังจากที่เขาได้ฟังการบรรเลง “เพลง” ที่เขาเข้าใจว่าเป็นเพลงชาติของสยามเมื่อเขาได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินสยาม ณ เรือพระที่นั่งส่วนพระองค์ เนื่องจาก Markus ให้ความเห็นว่า สิ่งที่เขาได้ยินนั้นคล้ายกับเพลงของพวกคนจีนหรือพวกคนพื้นเมือง (การเปรียบเทียบเพลงที่ Markus เข้าใจว่าเป็นเพลงชาติสยามกับเพลงของพวกคนจีนหรือคนพื้นเมืองนั้น ดูเหมือนจะเป็นภาพสะท้อนอีกครั้งหนึ่งถึงความคิดของดัตช์ที่มีต่อสยาม หลังจากคำกล่าวถวายเป็นที่ Board of Managers of the Gymnasium Willem III ที่ว่าสยามเป็น “ต้นแบบ” ของรัฐพื้นเมือง) ดังนั้นเอง Markus จึงลงมือแต่งเพลงชาติให้สยามอย่างสุดความสามารถ เนื่องจากเขาคิดว่า สยามจะสร้างชาติได้อย่างไรหากไม่มีเพลงชาติ การแต่งเพลงชาติให้สยามของ Markus ครั้งนี้นั้น หนังสือพิมพ์ *Bataviassch Handelsblad* ได้เขียนเปรียบไว้ว่า

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127-128.

เป็นเสมือนกับการ “ทำความสะอาดและขัดเงาให้หินแร่กลายเป็นโลหะที่สองประกาย”¹⁹ และเพลงชาตินี้ไม่ได้เป็นแค่เพียงของขวัญที่ทางดัตช์มอบให้แก่พระเจ้าแผ่นดินสยามเท่านั้น หากเป็นของขวัญอันประเมินค่ามิได้ที่ทางดัตช์มอบให้แก่ “ประเทศสยามและคนสยาม”

ภายหลังจากการเสด็จกลับกรุงเทพฯ

หลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินสยามเดินทางออกจากเบตาเวีย Mr. P. Mijer ซึ่งดำรงตำแหน่ง Governor General ได้เขียนรายงานการจัดการต้อนรับที่เบตาเวียของรัฐบาลอาณานิคมให้กับทางเจ้ากระทรวงที่กรุงเฮกครบทราบ รายงานฉบับนี้เขียนวันที่ 31 มีนาคม หนึ่งในวันที่พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จออกจากเบตาเวียเพื่อไปสมารังในตอนรุ่งเช้าของวันที่ 1 เมษายน รายงานฉบับนี้มีความยาวถึง 29 หน้า 21 หน้าเป็นรายงานของการต้อนรับและรายละเอียดของการประทับที่เบตาเวียของพระเจ้าแผ่นดินสยาม และ 8 หน้าที่เหลือเป็นเหตุผลที่พยายามจะจูงใจผู้อ่าน (เจ้ากระทรวงที่กรุงเฮก) ถึงการที่รัฐบาลอาณานิคม ตัดสินใจอนุญาตให้พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จไปที่สมารังเพื่อทอดพระเนตรทางรถไฟ

หลังจากรายงานฉบับแรก ในวันที่ 5 เมษายน Governor General ได้ส่งรายงานฉบับที่สองถึงกระทรวงอาณานิคมที่กรุงเฮก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกจากสมารังวันที่ 6 เมษายน) รายงานฉบับนี้มีความยาว 11 หน้า แต่มีแค่เพียง 2 หน้าใน 11 หน้า ที่รายงานรายละเอียดในช่วงที่พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงประทับอยู่ที่สมารัง อีก 9 แผ่นที่เหลือ Governor General รายงานเรื่องการกำชับทาง Resident สมารังให้ระมัดระวังกับการใช้จ่ายเงินในการรับเสด็จ รายงานฉบับนี้ดูเผิน ๆ เหมือนเป็นการชี้แจง หากจริง ๆ แล้ว รายงานฉบับนี้มุ่งปกป้องตนเองมากกว่า เนื่องจากประเด็นที่มีการหยิบยกออกมาพูดนับตั้งแต่เมื่อเริ่มทราบข่าวการเสด็จครั้งนี้คือ เรื่องของค่าใช้จ่ายที่จะต้องเตรียมไว้เพื่อจัดเตรียมการต้อนรับเสด็จ ดังนั้นเองเมื่อมีการอนุญาตให้พระเจ้าแผ่นดินสยามเดินทางไปไปที่สมารังตามที่มีพระราชประสงค์ ทางรัฐบาลอาณานิคมจึงต้องพยายามอธิบายถึงเหตุผลต่าง ๆ ที่มีผลต่อการตัดสินใจครั้งนี้ โดยในการชี้แจงถึงเหตุผลต่าง ๆ นั้น Governor General จะพยายามที่จะชี้แจงต่อเจ้ากระทรวงว่าทางรัฐบาลอาณานิคมได้ระมัดระวังเรื่องค่าใช้จ่ายตามที่ทางกระทรวงอาณานิคมได้เน้นย้ำมา

ในขณะที่มีรายงานจาก Governor General ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม เพื่อชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ภายในอาณานิคมเองก็มีรายงานจาก Resident สมารังถึง Governor General ด้วยเช่นกันถึงเรื่องงบประมาณที่ทางเบตาเวียตัดให้กับสมารังนั้นน้อยเกินไป เกินกว่าที่จะจัดเตรียมการต้อนรับให้สมพระเกียรติได้ แต่กระนั้นก็ตามทางเบตาเวียก็ไม่ได้เพิ่มงบประมาณให้แก่ทางสมารังแต่อย่างใด ท้ายที่สุดทางสมารังก็ต้องพยายามใช้เงินอย่างจำกัดจำเขี่ยนั้น และภายหลัง Resident สมารังส่งรายงานเชิงประจักษ์ประชันค่าใช้จ่ายทุกเพนนีที่ทุกกิลเดอร์พร้อมทั้งเงินคงเหลือไปให้รัฐบาลกลางที่เบตาเวีย²⁰

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131-139.

ข่าววิพากษ์วิจารณ์หลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จออกจากสมารัง

ข่าวการวิพากษ์วิจารณ์ที่พบในช่วงเวลานี้เป็นผลงานของหนังสือพิมพ์ 2 ฉบับที่เป็นที่รู้จักที่สมารัง เมืองหลวงอันดับที่สองของอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดียส์ คือ *De Locomotief* และ *Samarangsche Courant* เป้าหมายของการโจมตีครั้งนี้คือ ตัวแทนรัฐบาลอาณานิคมที่สมารัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Resident สมารัง และประเด็นที่ถูกโจมตีนั้นเป็นเรื่องของการที่ Resident สมารังขาดวิสัยทัศน์ของการเป็นผู้นำ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่นับว่าเป็นศูนย์กลางทางการค้าโลกและความเจริญในอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดียส์ ซึ่งทำให้ชาวตะวันตก (ซึ่งน่าจะหมายถึงดัตช์) ที่สมารังต้องอับอายต่อประชาคมมหาอำนาจทางอาณานิคมอื่น ๆ การขาดวิสัยทัศน์ของการเป็นผู้นำที่หนังสือพิมพ์โดยเฉพาะ *De Locomotief* โจมตีนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องของงบประมาณที่จำกัดที่ทาง Resident สมารัง และผู้สนับสนุนออกมาชี้แจงปกป้องตนเอง หากเป็นเรื่องของการไม่รู้ขนบปฏิบัติตามแบบอารยธรรมของยุโรป หมายถึงกำหนดการที่ทางรัฐบาลท้องถิ่นที่สมารังวางไว้สร้างความโกลาหลมากกว่าเป็นการจัดระเบียบความเรียบร้อย และที่สำคัญคือ ไม่ถูกต้องตามมาตรฐานที่มีในยุโรป และการที่ Resident สมารัง และคณะทำงานไม่สามารถพูดภาษาอังกฤษซึ่งเป็นภาษากลางได้อย่างคล่องแคล่ว ในขณะที่ตัวแทนของฝ่ายสยามสามารถพูดภาษาอังกฤษได้คล่องแคล่วมากกว่าตัวแทนรัฐบาลอาณานิคม ซึ่งเรื่องนี้สร้างความอับอายศอดสูให้กับชาวเมืองสมารังมาก ทาง *De Locomotief* เห็นว่ามีทางเดียวที่ทาง Resident สมารัง จะสามารถทำได้คือ ลาออกเพื่อรักษาศักดิ์ศรีของชาวดัตช์ทั้งปวง²¹

นอกจากตัวแทนของรัฐบาลอาณานิคมที่สมารังแล้ว เป้าหมายหลักของการโจมตีครั้งนี้คือ รัฐบาลอาณานิคมที่เบตาเวีย ซึ่งแน่นอนที่สุดเรื่องที่โดนโจมตีคือ เรื่องของส่วนแบ่งของงบประมาณที่ไม่เป็นธรรมที่ได้รับการจัดสรรจาก Governor General นอกจากนั้นแล้ว *De Locomotief* ยังได้โจมตีรัฐบาลอาณานิคมเรื่องความสิ้นเปลืองที่ไม่จำเป็นในการเตรียมการต้อนรับที่มากเกินไปสำหรับพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งในสายตาของบรรณาธิการ *De Locomotief* นั้นไม่ได้สลักสำคัญต่อ อาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดียส์ เลย เป็นต้นว่า การใช้เงินถึง 180,000 กิลเดอร์ เพื่อการรับรองครั้งนี้ หรือการสร้างซุ้มประตูชัย 8 ซุ้มเพื่อต้อนรับการเสด็จ²²

นอกจากการโจมตีรัฐบาลท้องถิ่นที่สมารังแล้ว เรื่องที่เป็นประเด็นของการวิพากษ์วิจารณ์ครั้งนี้คือ เรื่องคอร์รัปชันในการประมูลอาหารและเครื่องดื่มในการจัดงานเลี้ยง และแน่นอนที่สุดรัฐบาลอาณานิคมที่เบตาเวียคือเป้าหมายที่หนังสือพิมพ์มุ่งโจมตี

ประเด็นที่วิพากษ์วิจารณ์ประการต่อมา คือ การที่รัฐบาลอนุญาตให้พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จไปสมารังตามพระราชประสงค์ อีกทั้งยังมีข่าวลืออีกเป็นจำนวนมากที่พูดเรื่องสถานที่อื่น ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จไปเยือน เป็นต้นว่า โซโล (Solo) อัมบาราวา (Ambarawa) สุราบายา (Soerabaija) เบาเตนซ็อก (Buitenzorg)²³

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 170-171.

บทที่ 4 : ดอกไม้ไฟบนฟากฟ้าเบตาเวีย “*Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi*”

ในจำนวนหลักฐานท้องถิ่นของดัชต์ อีสต์ อินดียส์ นั้น มีเอกสารเพียงชิ้นเดียวที่จารึกอยู่ในรูปลักษณะคำประพันธ์ “Sair” (Syair) (ชื่อรูปแบบคำประพันธ์ของมาเลย์) คือ “*Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi*” (บทกวีเรื่องการเสด็จมาถึงเบตาเวียของศรีมหาราชาสยาม) บทกวีบทนี้ถูกเขียนด้วยภาษามาเลย์ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ตีพิมพ์หนังสือพิมพ์ร่วมสมัยในอาณานิคมดัชต์ อีสต์ อินดียส์เช่นกัน

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* เป็นบทกวีที่รายงานเหตุการณ์สาธารณะร่วมสมัย (journalistic poem) ที่ถูกตีพิมพ์เป็นเรื่องแรก อีกทั้งจากความในบทกวีที่กล่าวถึงพวกกัปตันจีน (หัวหน้าของพวกคนจีน) และการละเล่นของจีน ทำให้มีการสันนิษฐานว่าผู้ที่เป็นผู้ประพันธ์บทกวีเรื่องนี้คือ พวกจีนที่เกิดในเบตาเวีย (peranakan Chinese) หากจากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ผู้แต่งบทประพันธ์บทนี้คือ Pattinama ซึ่งเมื่อพิจารณาจากชื่อแล้วคาดว่า Pattinama น่าที่จะมีเชื้อสายพวก Ambonese และ Pattinama ก็น่าที่จะมีสถานะที่สูงกว่าชนพื้นเมือง และมีความเป็นไปได้สูงว่าเขาจะเป็นคริสต์เนื่องจากเมื่อดูจากงานประพันธ์จะพบว่าเขาเป็นผู้ที่มีความรู้ และได้รับการศึกษาในระบบ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากพวกชาวมุสลิมแล้ว ก็มีแค่เพียงบรรดาลูกหลานของชนชั้นนำพื้นเมือง และพวกชนพื้นเมืองที่นับถือคริสต์และพวกลูกครึ่งชนพื้นเมืองกับดัชต์เท่านั้นที่จะมีสิทธิ์ที่จะได้รับการศึกษาในระบบได้ อีกทั้งยังมีหลักฐานที่ได้จากบทความของ Javanus ที่เขียนถึงหนังสือบทกวีของ Pattinama ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นภาษาดัชต์ที่เมืองปาสุรอัน (*Handelsblad voor Pasoeroean en Omstreken*) ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกกว่า ผู้เขียนบทกวีนี้น่าจะเป็นคนพื้นเมืองที่มีการศึกษา (geleerd Maleijer, gewesterd Maleijer) และยังคงบอกอีกว่าบทกวีมีความทันสมัย (gemoderniseerd) เป็นแบบยุโรปตะวันตก (westersch Europeesch) นอกจากนั้นแล้วบทความดังกล่าวยังได้พูดถึงงาน *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* อีกว่าเป็นงานเขียนที่ท้าทายและเสียสละทางการเมืองได้อย่างเฉียบคมและน่าขบขัน

Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi นั้นประกอบไปด้วยเรื่องหลัก 3 เรื่อง คือ

1. *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* เขียนในรูปแบบคำประพันธ์ของมาเลย์ที่เรียกว่า “Syair” ในส่วนนี้ประกอบด้วยบท Syair 145 บท โดยเนื้อเรื่องได้พูดถึงการเสด็จมาของพระเจ้าแผ่นดินสยาม การจัดการเตรียมการต้อนรับของรัฐบาลอาณานิคม และรายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อันเป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุการณ์ที่ Pattinama บรรยายนั้นเป็นเหตุการณ์ที่มองจากแง่มุมของคนที่อยู่ภายนอก แต่ที่น่าสนใจและที่สำคัญคือ ในบทกวี Pattinama ได้แทรกทัศนคติส่วนตัวในเรื่องของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนตะวันตก และคนพื้นเมืองภายใต้การบริหารปกครองของรัฐบาลอาณานิคมดัชต์
2. ส่วนที่ 2 นี้เป็นบทแต่งเสริมด้วยคำประพันธ์ที่เรียกว่า Pantun ชื่อ *Pertambahan dengan Pantunan* “บทเสริมด้วยบท Pantun” ซึ่งมีบท Pantun อยู่ 15 บท ในส่วนนี้ได้กล่าวถึงเหตุผลที่ต้องแต่งส่วนนี้ขึ้นมา คือ ผู้เขียนได้กล่าวว่า ตนลืมเขียนถึงพระเจ้าแผ่นดินสยามว่ามีรูปร่างหน้าตา และท่าทางเป็นอย่างไร
3. ส่วนที่ 3 คือ *Persambungan dengan Sair Gaja Puti* “บทต่อเนื่องด้วยบท Sair เรื่องช้างเผือก ในส่วนนี้ประกอบด้วย Syair จำนวน 40 บท ซึ่งเป็นเรื่องราวของช้างเผือกในประวัติศาสตร์สยาม

บทกลอนทั้ง 3 ส่วนนี้ได้ตีพิมพ์อยู่ในรูปเล่มของหนังสือโดยสำนักพิมพ์ Ogilvie & Co ซึ่งเป็นสำนักพิมพ์เดียวกับที่ตีพิมพ์หนังสือพิมพ์ *Bintang Barat* ในเบตาเวีย และหนังสือพิมพ์ *Bintang Barat* นี้เองคือแหล่งข้อมูลดิบที่ Pattinama ผู้แต่ง *Sair* เรื่องนี้อ้างถึง²⁴ และในวันที่ 29 เมษายน ของปีเดียวกัน *Bintang Barat* ได้เขียนเปิดตัวหนังสือ *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* ของ Pattinama และได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับ Pattinama มากขึ้น และหลังจากวันที่ 3 พฤษภาคม *Bintang Barat* ก็ได้ลงโฆษณาขายหนังสือเล่มนี้อย่างต่อเนื่อง²⁵

***Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* : ภาพสะท้อนของการเมืองภายในอาณานิคม หรือ การเฉลิมพระเกียรติการเสด็จมาของพระเจ้าแผ่นดินสยาม**

ถ้าดูตามชื่อของบทกวี *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* แล้วอาจจะนำไปสู่ความเข้าใจว่าเป็นเรื่องของการเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระเจ้าแผ่นดินแห่งสยามเสด็จมาถึงเบตาเวีย หากถ้าอ่านบทกวีดังกล่าวอย่างระมัดระวังแล้ว จะพบว่า *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* ไม่ได้แตกต่างไปจากเอกสารร่วมสมัยอื่น ๆ เลยโดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่ตีพิมพ์ในอาณานิคม ทั้งในภาษาดัตช์ และภาษามลายู คือ มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การวิพากษ์วิจารณ์การบริหารจัดการของรัฐบาลอาณานิคม โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนผิวขาว (ดัตช์) และชนพื้นเมือง หาใช่เรื่องการเทิดพระเกียรติไม่ สิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันของบทพิสูจน์ดังกล่าวคือ ถ้าผู้แต่งต้องการที่จะเขียนโดยเพื่อเฉลิมพระเกียรติแล้ว คงจะเป็นเรื่องที่น่าแปลกมากทีเดียวที่ผู้แต่งต้องบอกกับผู้อ่านในบทเสริม *Pertambahan dengan Pantunan* ว่า ตนต้องเขียนส่วนนี้เพิ่มเนื่องจากลืมนเขียนเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะ รูปร่างหน้าตาของพระเจ้าแผ่นดินสยาม อีกทั้งแม้เนื้อความจะกล่าวถึงสถานที่ที่พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จ หาก เนื้อความเรื่องเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมกันกลับมีแทรกอยู่เป็นระยะ ๆ²⁶

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188.

²⁵ นอกจาก *Bintang Barat* แล้ว หนังสือพิมพ์อื่น ๆ คือ *Selompret Melajoe* ใน สมารัง และ *Bataviaasch Handelsblad* ที่เบตาเวียก็ได้ลงโฆษณา *Sair Kdatangan Sri Maharadja Siam di Betawi* เช่นกัน

²⁶ โปรดดูรายละเอียดใน Kannikar Sartraproong, *A True Hero—King Chulalongkorn of Siam's visit to Singapore and Java in 1871*, pp 192-198.

บทที่ 5 : สยามบนเส้นทางของความไม่มั่นคงสู่ความรุ่งโรจน์

ในการอธิบายถึงพัฒนาการของกระบวนการของความทันสมัย (modernization) ของสยามนั้น การเห็นสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษในปี 1855 นั้นนับว่าเป็นก้าวแรกที่สำคัญที่เศรษฐกิจสยามเข้าไปสัมพันธ์กับเศรษฐกิจโลก และในกระแสของกระบวนการของความทันสมัยดังกล่าว รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ชนชั้นนำไทยภายใต้การนำของพระองค์ได้นำประเทศไปสู่ความศิวิไลซ์ (civilization) ตามแบบชาตินิยมอาณานิคมตะวันตก ซึ่งได้รับการสานต่อโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเจริญรอยตามพระราชบิดาในการนำสยามไปสู่ความทันสมัย ความศิวิไลซ์ และความเป็นตะวันตก ซึ่งในการอธิบายดังกล่าว การเสด็จสิงคโปร์และชวาในปี 1871 ถือว่าส่งอิทธิพลอย่างมากต่อการปรับเปลี่ยนประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา

หลักฐานที่สำคัญอย่างมาก 2 ชิ้นที่นักประวัติศาสตร์มักจะนิยมใช้สนับสนุนการตีความถึงเรื่องการนำประเทศไปสู่กระบวนการความทันสมัย ความศิวิไลซ์ และความเป็นตะวันตกจากการเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาคั้งที่ 1 คือ จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศ ในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย และ ความทรงจำ หลักฐานทั้งสองชิ้นนี้เป็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวคือ จดหมายเหตุเสด็จฯ ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 1917 เพื่อเป็นหนังสือแจกในงานศพของพระยาอภิรักษ์ราชอุทยานนันทสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง ได้ทรงเป็นผู้เรียบเรียง" (edit) ในขณะที่ ความทรงจำ นั้นพระองค์ได้เริ่มนิพนธ์ในปี 1933

จดหมายเหตุเสด็จฯ นั้นประกอบด้วยเรื่อง 3 เรื่อง คือ

1. จดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกในรัชกาลที่ 5
2. จดหมายเหตุพระวรวงศ์พลากร
3. ระยะเวลาเสด็จประพาสอินเดีย

เรื่องแรกคือ จดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 เป็นการผสมผสานที่ได้จากพระยาเพชรพิไชย (พี่ชายของพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน) และพระยาสุรศักดิ์มนตรี ทั้งสองท่านเป็นหนึ่งในผู้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปสิงคโปร์ และชวาในครั้งที่ 1 เรื่องที่ 3 (ระยะเวลาเสด็จประพาสอินเดีย) ก็เป็นเรื่องที่ได้จากผู้ติดตามเสด็จไปอินเดีย หากไม่ได้มีการระบุว่าผู้ใดบ้าง ส่วนเรื่องที่ 2 (จดหมายเหตุพระวรวงศ์พลากร) นั้นเป็นบันทึกของพระวรวงศ์พลากรซึ่งได้ตามเสด็จไปสิงคโปร์ และชวาด้วยเช่นกัน เพียงแต่ไม่ได้เดินทางร่วมในเรือพระที่นั่ง แม้ว่าเรื่องนี้ดูเหมือนว่าจะเป็นหลักฐานร่วมสมัย (อย่างน้อยที่สุดก็ไม่มีกรณีเชิงอรรถอธิบายความจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง เช่นที่ปรากฏในเรื่องแรกและเรื่องที่สาม)²⁷

²⁷ เนื่องจากผู้เขียนยังไม่สามารถหาหลักฐานยืนยันถึงความบริสุทธิ์ของหลักฐานชิ้นนี้ว่าปลอดจากการเรียบเรียง แม้ว่าทางด้านกายภาพจะไม่ปรากฏว่ามีกรเขียนเชิงอรรถอธิบายหรือเพิ่มเติมความก็ตาม หากเรื่องนี้ได้รวมตีพิมพ์พร้อมกับเรื่องจดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 และเรื่องระยะเวลาเสด็จประพาสอินเดีย ดังนั้นเองผู้เขียนจึงขอวางสถานภาพของเรื่องนี้ไว้ในฐานะที่เป็นหลักฐานชั้นรองก่อน

ส่วนหนังสือเรื่องความทรงจำนั้น เป็นเรื่องที่มาจากความทรงจำของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรง โดยท่ามกลางเรื่องที่มาจากความทรงจำของพระองค์นั้น เรื่องการเสด็จประพาสสิงคโปร์ และรวมถึงอินเดียเป็น เรื่องหนึ่งที่พระองค์ได้ทรงเล่าถึง สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ ปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสสิงคโปร์ และสิงคโปร์ คือ ปี 1871 แต่หนังสือเล่มนี้สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงทรงเริ่มนิพนธ์ในปี 1933 หนึ่งปีหลังจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองหนึ่งปี ถ้าดูจากเหตุผลดังกล่าวประกอบกับวัตถุประสงค์ที่ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ²⁸ จะพบว่าหนังสือเรื่องความทรงจำมีคุณค่าในฐานะหลักฐานชั้นรอง มากกว่าการเป็นหลักฐานชั้นต้น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าคุณค่าของหลักฐานชั้นรองจะด้อยกว่าหลักฐาน ชั้นต้นแต่อย่างใด หากการให้ค่าของหลักฐานตามที่หลักฐานเป็นนั้นทำให้เราสามารถ “เข้าถึง” ความมี “คุณค่า” ได้ดีขึ้น คือ การสะท้อนถึงความคิดของผู้นิพนธ์ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ที่งานชิ้นนั้นถูกเขียนขึ้นมากกว่า สะท้อนถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีต

ในเรื่องของการเสด็จประพาสสิงคโปร์ และชวาในปี 1871 นั้น จากการศึกษาพบว่ามีหลักฐานร่วมสมัย กับเหตุการณ์นี้ 3 ชิ้นคือ หนังสือมีไปมาแก่งสุลตงยามเมืองสิงคโปร์ว่าด้วยราชการต่าง ๆ ปี 2414- 2416 และ หนังสือกราบทูลเรื่องมิดเตอร์ทอมาศก๊อต ผู้แทนพ่อค้ากล่าวถวาย (สมุดไทย) ในส่วนนี้พบต้นฉบับอยู่ 2 เล่ม เล่ม ที่ 1 ประกอบด้วยคำถวายพระพรของทอมาศก๊อตแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สิงคโปร์ และ พระราชดำรัสตอบ รวมถึงจดหมายของผู้เขียนนิรนามที่ส่งไปถึงผู้อ่านนิรนาม ส่วนเล่มที่ 2 นั้นเข้าใจว่าเป็นการ ชำระจากเล่มแรก เนื่องจากความที่ปรากฏมีความสละสลวยมากกว่า และลายมือที่เขียนก็เรียบร้อยและมี ระเบียบมากกว่า

จากทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองที่ได้กล่าวถึง เราสามารถมองเห็นพัฒนาการทางความคิดของ ชนชั้นนำไทยเกี่ยวกับการเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาในปี 1871 ได้ 3 ระยะ คือ

1. ช่วงเวลาแห่งความตระหนกและไม่มั่นคง: หนังสือมีไปมาแก่งสุลตงยามเมืองสิงคโปร์ว่าด้วยราชการต่าง ๆ ปี 2414- 2416

จากจดหมายโต้ตอบต่าง ๆ ที่มีไปมาระหว่างเจ้าพระยาพระคลังและกงสุลสยามเมืองสิงคโปร์ หรือ ดัน กิม เจ็ง นับตั้งแต่ต้นที่ทางเจ้าพระยาพระคลังได้มีจดหมายไปยังดัน กิม เจ็ง เพื่อให้ลองหยั่งเชิง Governor ของ สิงคโปร์ดูก่อนว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระราชประสงค์จะเสด็จประพาสสิงคโปร์ ทางรัฐบาลสิงคโปร์จะ จัดการต้อนรับอย่างไร ซึ่งถ้าทางรัฐบาลสิงคโปร์ตอบสนองในเชิงบวก ทางรัฐบาลสยามก็จะมีจดหมายเป็น ทางการเพื่อแจ้งเรื่องการเสด็จประพาสไปยังรัฐบาลสิงคโปร์ หากความที่ปรากฏจากความพยายามในการเลียบ เคียงถามกลับเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม รัฐบาลสิงคโปร์ไม่เพียงแต่จะเพิกเฉยต่อพระราชประสงค์ของการ เสด็จประพาสครั้งนี้แล้ว ดูเหมือนว่ารัฐบาลสิงคโปร์ไม่ปรารถนาให้การเสด็จประพาสครั้งนี้เกิดขึ้นอีกด้วย ทาง กรุงเทพฯ พยายามที่จะต่อรองต่าง ๆ นานา หากก็ดูเหมือนว่าการตอบสนองจากอีกฝ่ายหนึ่งยังคงเป็นไปใน ทิศทางเดิม จนท้ายที่สุดทางรัฐบาลสยามได้ส่งเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ 2 คนไปยังสิงคโปร์เพื่อดูแลและเตรียมความ พร้อมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสถานที่ที่จะใช้เป็นประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

²⁸ โปรดดูรายละเอียดใน Kannikar Sartraproong, *A True Hero—King Chulalongkorn of Siam's visit to Singapore and Java in 1871*. หน้า 225-227.

เจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นประเพณีอันดีงามของการเมืองที่ทางสยามพยายามที่จะต่อรองกับรัฐบาลสิงคโปร์ และทางเจ้าพระยาพระคลังได้มีจดหมายไปยังต้น กิม เจ่ง เพื่อแจ้งเรื่องดังกล่าวพร้อมทั้งบอกให้ต้น กิม เจ่ง ทราบว่า ไม่ต้องสนใจว่าทางรัฐบาลสิงคโปร์จะจัดการต้อนรับอย่างไร เพราะถ้าทางสยามเมื่อไปถึงแล้ว ถ้าเห็นว่าสถานที่ที่ทางรัฐบาลสิงคโปร์จัดให้ไม่สมกับพระเกียรติยศกับพระเจ้าแผ่นดินสยาม พระองค์ก็จะประทับค้างคืนที่เรือนพระที่นั่ง และขอแค้นขึ้นชมบ้านเมืองเท่านั้น หลังจากนั้นก็จะเสด็จต่อไปยังเบตาเวียเลย อีกทั้งได้ตัดพ้อรัฐบาลสิงคโปร์ว่า ทุกครั้งที่ชาวอังกฤษเดินทางเข้ามาในสยาม ทางรัฐบาลสยามก็ต้อนรับขับสู้เป็นอย่างดี ไม่เคยที่จะต้องให้ทางรัฐบาลอังกฤษต้องจัดเตรียมเครื่องเรือน แต่ครั้งนี้พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จไปยังเขตแดนอังกฤษด้วยพระองค์เอง หากรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์กลับมีที่ท่าเฉยเมยต่อการเสด็จครั้งนี้ และในเวลาเดียวกันทางเจ้าพระยาพระคลังก็สั่งให้ต้น กิม เจ่ง จัดเตรียมสถานที่ไว้ให้ดีเพื่อใช้เป็นที่พักประทับ หากว่ารัฐบาลสิงคโปร์จัดเตรียมสถานที่ประทับไม่สมกับพระเกียรติยศไว้ให้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นถ้ามีผู้ใดถามให้บอกแต่เพียงว่าจัดเตรียมไว้ให้พวกผู้ตามเสด็จ และเมื่อขณะที่เรือพระที่นั่งออกจากกรุงเทพแล้ว ณ ตอนนั้นทางกรุงเทพก็ยังไม่ได้รับจดหมายของต้น กิม เจ่ง ที่ส่งไปเพื่อแจ้งว่าทางรัฐบาลสิงคโปร์ได้เปลี่ยนท่าที่ต่อการเสด็จครั้งนี้ ณ ช่วงขณะนั้นทางสยามก็ยังคงอยู่ในภาวะตระหนกและไม่สามารถคาดเดาได้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นในเบื้องหน้าเมื่อเสด็จถึงสิงคโปร์²⁹ หากสยามก็เลือกที่จะเสี่ยงที่จะเดินทางไปสิงคโปร์

2. ช่วงเวลาแห่งความเชื่อมั่นในตัวเอง: จดหมายนิรนาม

จากลักษณะทางกายภาพของหลักฐานชิ้นนี้นั้นเป็นการยากที่จะบอกว่าใครคือผู้เขียนและผู้รับ เนื่องจากหลักฐานที่มีอยู่นั้นขาดข้อมูลที่สำคัญทั้งสองข้อดังกล่าว แต่เมื่อพิจารณาจาก “ความหมายระหว่างบรรทัด” คือ ความและคำที่ปรากฏแล้ว มีความเป็นไปได้เป็นอย่างดีว่าผู้เขียนจดหมายดังกล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่สิงคโปร์ และผู้ที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ถึงนั้นน่าจะเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราศปราชัยซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงและมีความสนิทสนมกับพระองค์ ความในจดหมายก็เป็นเรื่องของการเล่นเรื่องที่ได้พบเจอในช่วงที่เสด็จถึงสิงคโปร์และในขณะที่ได้รับการต้อนรับจากรัฐบาลสิงคโปร์³⁰ ซึ่งการเล่นถึงเรื่องดังกล่าวนั้นความในจดหมายได้สะท้อนให้เห็นถึงความตื่นตัวและความพึงพอใจในการเตรียมการต้อนรับที่รัฐบาลสิงคโปร์จัดถวาย

3. ช่วงเวลาของการสร้างความรุ่งโรจน์: จดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกในรัชกาลที่ 5, จดหมายเหตุพระวรภักดิ์พลากร และความทรงจำ

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในข้างต้นว่าเรื่องราวของการเสด็จประพาสที่ปรากฏอยู่ในหนังสือจดหมายเหตุเสด็จฯ นี้ได้ผ่านการ “เรียบเรียง” มาแล้วจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง โดยการนำบันทึกร่วมสมัยของผู้ติดตามเสด็จสองท่านรวมถึงคำแปลเรื่องการรับเสด็จ ณ สิงคโปร์ และเบตาเวียจากหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์ และหนังสือพิมพ์ที่ออก

²⁹ โปรดดูรายละเอียดใน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 201-212.

³⁰ โปรดดูรายละเอียดใน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 212-214.

ในกรุงเทพฯ ในครั้งนั้นมารวบรวมพิมพ์เป็นหนังสือให้ทันกับการเป็นหนังสือที่แจกในงานศพของพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน ซึ่งในคำนำของจดหมายเหตุเสด็จฯ นั้น สมเด็จพระปาดำรงก็ได้ทรงกล่าวไว้ว่าทรงต้องรีบทำเพื่อให้ทันกับงานที่จะมีขึ้น ดังนั้นเองพระองค์จึงไม่มีเวลาที่จะทรงค้นคว้าตรวจสอบได้อย่างลึกซึ้ง

ลีลาของการบันทึกและรวมถึงการเรียบเรียงของสมเด็จพระปาดำรงที่ปรากฏในจดหมายเหตุเรื่องนี้ค่อนข้างที่จะแห้งแล้งถ้าเทียบกับหลักฐานอื่น ๆ ที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น คือ มีการกล่าวถึงชื่อสถานที่และพระราชกรณียกิจแต่พอสังเขปเท่านั้น (เนื่องจากเป็นจดหมายเหตุ) หากรายละเอียดนั้นไม่ได้ถูกกล่าวถึงนัก หากกระนั้นก็ตามท่ามกลางความแห้งแล้งของเนื้อเรื่องและภาษาก็ยังคงมองเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายของการบันทึกและการเรียบเรียงจดหมายเหตุเสด็จฯ นี้อยู่ที่การเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าการเสด็จประพาสครั้งนี้ได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญจากเหล่าผู้ปกครองอาณานิคม เป็นที่น่าสนใจและสังเกตว่าถ้าเปรียบเทียบกับข่าวและรายงานที่ได้จากหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นทั้งจากสิงคโปร์ และอาณานิคมดัตช์ อีสต์ อินดียส์ แล้ว จะเห็นได้ว่ารายละเอียดของเหตุการณ์ทั้งหมดในแต่ละวันจะไม่ได้ถูกบันทึกในจดหมายเหตุ เหตุผลหนึ่งอาจจะเพราะจุดประสงค์ในการบันทึกนั้นเป็นการบันทึกสั้น ๆ เพื่อเป็นการเตือนความทรงจำเป็นส่วนตัว ผู้จดบันทึกไม่ได้ตั้งใจที่จะบันทึกให้เป็นจดหมายเหตุ³¹ หรือมีความเป็นไปได้สูงเช่นกันว่าผู้บันทึกเองกับบันทึกเฉพาะสิ่งที่ตนได้พบเห็น คือ ผู้บันทึกไม่ได้ตามเสด็จอย่างใกล้ชิด และไม่ได้มีโอกาสตามเสด็จในทุกรายการ เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้บันทึกจึงไม่อาจเขียนหรือบันทึกเรื่องที่ตนไม่ได้เห็นด้วยตนเองได้ อีกทั้งรายละเอียดอื่น ๆ ไม่ได้อยู่ในความใส่ใจเพราะพระเจ้าแผ่นดินของสยามไม่ได้เป็นฮีโร่ของเหตุการณ์ดังกล่าว ตัวอย่างเช่น ในงาน Ball ที่ทางหลักฐานไทยอ้างว่ารัฐบาลสิงคโปร์จัดการต้อนรับการเสด็จประพาสครั้งนี้ ความต่างของเนื้อความที่ปรากฏในหลักฐานทั้ง 2 แหล่งคือ ทางหลักฐานไทยจะตัดเนื้อเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 5 ออกจนหมด ในขณะที่ความดังกล่าวปรากฏอยู่อย่างเด่นชัดในหน้าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่สิงคโปร์ ซึ่งถ้าอ่านความจากหลักฐานไทยแต่เพียงอย่างเดียวแล้ว ก็เป็นไปได้สูงที่เราจะเห็นภาพดังที่หลักฐานไทยอยากที่จะให้เป็น³²

ตัวอย่างอีกหนึ่งตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าจดหมายเหตุเสด็จฯ เลือกรับบันทึกเหตุการณ์ที่มุ่งจะเชิดชูความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินสยามเท่านั้นคือ การคัดเลือกคำกล่าวถวายและพระราชดำรัสตอบมาแปลกล่าวคือ ในจดหมายเหตุเสด็จฯ นั้น ปรากฏว่ามีการคัดเลือกคำกล่าวถวายและพระราชดำรัสตอบมาแปล เป็นต้นว่า คำกล่าวถวายของ Thomas Scott และพระราชดำรัสตอบ หรือโทรเลขที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงพระนางวิกตอเรีย และพระราชดำรัสตอบจากพระนางวิกตอเรีย หากคำกล่าวถวายของ Governor Anson ของสิงคโปร์ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วน่าจะสำคัญมากกว่าคำกล่าวถวายของ Thomas Scott กลับไม่ได้รับความสำคัญดังที่ควรจะเป็น หรือคำกล่าวถวายของผู้อำนวยการของ Gymnasium Willem III ที่เบตาเวียและพระราชดำรัสตอบของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้มีการเอ่ยถึง คำอธิบายที่ดูจะสมเหตุสมผลคือ คำกล่าวถวายทั้งสองดังกล่าวไม่สามารถไปกันได้กับโครงเรื่องหลัก (plot) ของจดหมายเหตุ

³¹ การเรียกว่าจดหมายเหตุนั้น น่าจะมาที่หลังเหตุการณ์ของการจดบันทึก หรืออาจจะพูดว่า การบันทึกดังกล่าวไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้เป็นจดหมายเหตุ

³² โปรดดูรายละเอียดใน, Kannikar Sartraproong, *A True Hero—King Chulalongkorn of Siam's visit to Singapore and Java in 1871*, หน้า 214-221.

เสด็จฯ เนื่องจากคำกล่าวถวายของผู้อำนวยการของ Gymnasium Willem III ที่เบตาเวียและคำกล่าวถวายของ Governor Anson ของสิงคโปร์นั้นไม่ได้ให้การยกย่องพระเจ้าแผ่นดินสยาม³³

ในส่วนของจดหมายเหตุพระวรวงศ์พลากรนั้นจากการศึกษาปรากฏว่าแทบจะไม่มีงานวิจัยใดที่ให้ความสำคัญเลย แม้ว่าเรื่องดังกล่าวจะถูกตีพิมพ์อยู่ในจดหมายเหตุเสด็จฯก็ตาม อีกทั้งจดหมายเหตุพระวรวงศ์พลากร ผู้แต่งเป็นผู้ที่ร่วมตามเสด็จไปยังสิงคโปร์และชาวแม้ว่าจะไม่ได้โดยเสด็จไปในเรือพระที่นั่งก็ตาม แต่เนื้อความในจดหมายเหตุเรื่องนี้มีความแปลกไปกว่าเรื่องอื่น คือ ผู้เขียนได้บันทึกเรื่องของเส้นทางการเดินเรือและความที่สำคัญที่ไม่ได้ปรากฏในจดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 คือ เรื่องของความพยายามของสยามในการแจ้งแก่ตริงกานูถึงอำนาจของสยามที่มีเหนือตริงกานูในการเสด็จประพาสสิงคโปร์และชาวครั้งนี้ กล่าวคือ แม้ว่าที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ได้เสด็จไปยังตริงกานูดังที่ได้มีการวางแผนไว้แต่ต้น เนื่องจากเกรงว่าจะกระทบกระทั่งกับอังกฤษที่สิงคโปร์จนทำให้หมายกำหนดการที่วางไว้แต่เดิมต้องเปลี่ยนแปลงไป หากพระองค์ก็ทรงส่งผู้แทนพระองค์ไปถึงตริงกานูเพื่อที่จะแจ้งและเหมือนกับเป็นการยืนยันว่าตริงกานูนั่นอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยาม³⁴

ในส่วนของ *ความทรงจำ* งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพนั้น จุดมุ่งหมายสำคัญน่าจะอยู่ที่ความพยายามในการที่จะเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์สยาม 2 พระองค์คือ เกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะขององค์ผู้ริเริ่มที่จะนำสยามไปสู่ความศิวิไลซ์และความเป็นประเทศอารยะที่มีประเทศมหาอำนาจตะวันตกเป็นแม่แบบ และการเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงสานต่องานของพระราชบิดาจนสามารถนำพาสยามให้พ้นจากปากเหยี่ยวปากกา(มหาอำนาจตะวันตก) และทำให้ประเทศสยามมีความศิวิไลซ์ และมีอารยะดังที่พระราชบิดาได้ทรงตั้งพระปณิธานไว้ ความพยายามในการที่จะเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์สยาม 2 พระองค์ของสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพนั้นวางอยู่บนความคิดที่จะทำให้คนไทย โดยเฉพาะพวก “คนชั้นสมัยใหม่” ได้รู้ถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะมีเสียงพูดว่าหนังสือสัญญาที่ทำในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบฝรั่ง (เนื่องจากในสมัยที่ของสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพเริ่มนิพนธ์งานชิ้นนี้ซึ่งเป็นช่วงหลังจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียงหนึ่งปี)³⁵

เมื่อโครงเรื่องหลักเป็นเรื่องนั้น ดังนั้นเองเรื่อง “ความทรงจำ” ที่มีต่อเรื่องนี้จึงเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เป็นต้นว่าเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสยุโรป หากผู้สำเร็จราชการได้ทัดทานไว้ และได้เสนอแผนให้ไปได้แค่อินเดียเท่านั้น แต่เมื่อตรวจสอบความทรงจำเรื่องนี้กับคำนำในการพิมพ์จดหมายเหตุเสด็จฯ ครั้งแรกนั้นจะพบว่าเรื่องนี้ถูกเล่าต่างไปจากเรื่องที่เล่าใน *ความทรงจำ*³⁶ ความต่างกันดังกล่าวน่าที่จะอธิบายจากแง่มุมบริบททางประวัติศาสตร์ที่งานทั้ง 2 ถูกผลิตมากกว่าเรื่องของความทรงจำที่ผิดพลาด

³³ โปรดดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 220-221.

³⁴ โปรดดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 222-223.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 224- 226.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

นับจากช่วงเวลาแห่งความตระหนกและไม่มั่นคงจากหนังสือมีไปมาแก่งสุลลยามเมืองสิงคโปร์ว่าด้วย
ราชการต่าง ๆ ปี 2414- 2416 ผ่านช่วงเวลาแห่งความเชื่อมั่นในตัวเองจากจดหมายนิรนาม จนถึงช่วงเวลาของ
การสร้างความรู้โรจน์จากจดหมายเหตุเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรกในรัชกาลที่ 5,
จดหมายเหตุพระวรวงศ์พลากร และ*ความทรงจำ* น่าที่จะกล่าวได้ว่า *ความทรงจำ* เป็น climax ของงานเขียนที่
เกี่ยวกับการเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาในปี 1871

บทสรุป

จากการศึกษาเอกสารหลักฐานจากทั้ง 3 ฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการเสด็จประพาสสิงคโปร์และชาวครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี 1871 ทั้งผู้เป็นเจ้าภาพและแขกผู้ไปเยือนจะพบว่า ต่างฝ่ายต่างมีการนำเสนอและตีความเรื่องการเสด็จนี้ไปในทิศทางที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง หากความต่างกันดังกล่าวมีสิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคือ ต่างฝ่ายต่างก็คิดว่าประเทศของตนดีกว่าประเทศอื่นซึ่งสิ่งนี้สะท้อนมาจากบันทึกของแต่ละฝ่าย ดังนั้นเองถ้าคำถามในบทสรุปคือ “การเสด็จประพาสครั้งนี้ใครหรือฝ่ายใดเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จ” คำตอบน่าจะเป็นว่า ทุกฝ่ายต่างก็ประสบความสำเร็จ เนื่องจากแต่ละฝ่ายมีเป้าประสงค์ และความคาดหวังที่ต่างกัน หากต่างฝ่ายก็ต่างใช้การเสด็จประพาสครั้งนี้ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาอธิบายความสำเร็จตามที่ตนได้คาดหวัง ทางฝ่ายสยามก็ได้อธิบายให้กับฝ่ายตนเองว่า สยามสามารถพิสูจน์ “ตัวตน” ของตนได้หลังจากการเสด็จครั้งนี้ ทางฝ่ายอังกฤษและดัชต์ต่างก็สามารถบอกกับคนของตนได้เช่นกันว่า การมาเยือนของพระเจ้าแผ่นดินสยามครั้งนี้ นับว่าเป็นความสำเร็จของตนเองเนื่องจาก ตนเองกำลังดำรงฐานะการเป็นแม่แบบทางอารยธรรมให้กับรัฐท้องถิ่นเพื่อนำไปพัฒนาและปรับปรุงประเทศของตนให้พ้นจากสภาพการเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน เพื่อให้พ้นจากภาวะของการเป็นคนดิบ การเป็นแม่แบบนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะหากปราศจากชนชาติตะวันตกแล้ว คงจะเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลยที่รัฐพื้นเมืองตะวันออกจะยกฐานะของตนเองให้ก้าวสู่ความศิวิไลซ์